

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

DEPARTEMENT ECONOMIE

LEUVENSE ECONOMISCHE STANDPUNTEN

2005/107

**Niet-representatieve democratie?
Kanttekeningen bij het gemeentelijke kiesstelsel**

Jan Colpaert*

Luc Lauwers[†]

Tom Van Puyenbroeck*[†]

Mei 2005

* Europese Hogeschool Brussel (Ehsal), Stormstraat 2, 1000 Brussel

[†] Centrum voor Economische Studiën, K.U.Leuven, Naamsestraat 69, 3000 Leuven

E-mail: Jan.Colpaert@ehsal.be, Luc.Lauwers@econ.kuleuven.ac.be, Tom.Vanpuyenbroeck@ehsal.be

Contactpersoon: Tom Van Puyenbroeck

Met dank aan Patrick Van Cayseele voor nuttige opmerkingen bij een eerdere versie van deze tekst.

D/2005/2020/13

Verantwoordelijke uitgever: Professor Patrick Van Cayseele
Faculteit der Economische en Toegepaste
Economische Wetenschappen

De “Leuvense Economische Standpunten” worden opgevat als een vrije wetenschappelijke tribune waarin de stafleden van het Departement Economie en van haar onderzoekseenheid, het Centrum voor Economische Studiën, opiniërende studies en essays publiceren. De opzet bestaat erin om op bevattelijke wijze een reeks van inzichtsverhelderende en beleidsoriënterende economische standpunten te brengen. Onze beweeglijke wereld heeft hieraan wel behoefte.

Dergelijke reeks zal uiteraard verschillende opinies en denkstromingen brengen.

Leuvense Economische Standpunten zullen alleen de visie van de auteur vertolken. Zij kunnen dus niet doorgaan als de visie van een instelling.

Adres voor bestellingen:

Centrum voor Economische Studiën
Naamsestraat 69
B - 3000 Leuven

www.econ.kuleuven.be/CES
ces@econ.kuleuven.be

Prijs per aflevering: 6 EURO
Postcheque: 000-0544830-78

Telefoon: 016/32.67.25

1. INLEIDING

Hoe vertaal je best de *stemmen* die kiezers hebben uitgebracht naar *zetels* die door de vertegenwoordigers van die kiezers worden ingenomen? Dat vraagstuk heeft een uitermate emblematische betekenis voor een democratie die pretendeert representatief te zijn. Maar ook voor wie, of misschien zelfs net voor diegenen die eerder wakker liggen van (hun eigen) resultaten dan van theoretische reflecties is het allesbehalve een vrijblijvende kwestie. In de Verenigde Staten hebben staatsmannen als Alexander Hamilton, John Quincy Adams, en Thomas Jefferson bijvoorbeeld zeer actief bijgedragen aan het debat rond de meest geschikte methode om de zetelverdeling in het Huis van Afgevaardigden in overeenstemming te brengen met het bevolkingsaandeel van de verschillende staten (Balinski en Young, 1982).

De voorstellen van Hamilton en van Jefferson zijn geen onbekenden in de Belgische context: Hamiltons suggestie, die o.a. door de Duitse wiskundige Niemeyer werd overgenomen, hanteren we vandaag bij de verdeling van de 150 zetels in de Kamer van Volksvertegenwoordigers in verhouding tot het bevolkingsaantal in de kiesomschrijvingen. En wat Jefferson al voorstelde in 1792 zou, bij de discussies rond de invoering van de evenredige vertegenwoordiging in België een kleine eeuw later, een mooie doorstart kennen onder impuls van de publicaties van de Gentse wiskundige Victor d'Hondt. De d'Hondt-methode werd, onder die naam, naderhand een vrij succesvol electoraal exportproduct.

Dat laatste geldt echter helemaal niet voor een andere verdelingsmethode van authentiek Belgische makelij, de zogeheten Imperiali-regel. Anders dan bij de d'Hondt-methode is er bij de Imperiali-regel geen twijfel over het uiteindelijke vaderschap: het is een Belgisch politicus, de toenmalige katholieke senator markies Pierre Guillaume Imperiali des Princes de Francavilla (°1874 - †1940), die de regel voorstelde die sinds 1921 de zetelverdeling voor de Belgische gemeenteraadsverkiezingen regelt. Voor zover we weten, is dat de enige context waar die regel gebruikt wordt.¹ Allicht verklaart dat waarom hij in de literatuur soms de 'Belgian method' wordt genoemd. Toch ligt ook in België zelf deze verdelingsmethode onder vuur. De Imperiali-regel heeft een ingebakken vertekening in het voordeel van de grote partijen, zo luidt het. Of, wat forser uitgedrukt, de regel zou lijnrecht ingaan tegen de basisprincipes van de evenredige vertegenwoordiging. Zulke uitspraken waren er al in 1921 en ze zijn sindsdien nooit verdwenen. In het afgelopen decennium werden enkele wetsvoorstellen ingediend die alternatieve zetelverdelingsmethodes, met name d'Hondt of

¹ Op het einde van het afgelopen decennium stelde de Tsjechische ODS-partij tevergeefs voor om de Imperiali-regel te hanteren bij parlamentsverkiezingen. De uiteindelijke regel in Tsjechië is een compromis geworden tussen dat voorstel en het voorstel van de CSSD om de d'Hondt-regel te gebruiken. Hoewel het daar dus eigenlijk om een tussenoplossing gaat, is dat al voldoende voor Klima (2001) om de Tsjechische tussenoplossing te bestempelen als 'het meest disproportionele systeem onder alle normale democratiën'.

Niemeyer, vooropstellen. En ook bij de discussies rond het nieuwe Gemeente-decreet steekt dit thema alweer de kop op.

Het toekennen van zetels aan stemcijfers is een typisch allocatieprobleem. Binnen de economische theorie worden allocatiemechanismen, hun kwaliteiten, en hun gebreken dikwijls besproken aan de hand van eigenschappen of axioma's waaraan de mechanismen voldoen. Deze axiomatische benadering wordt onder meer gevolgd binnen de theorie van de sociale keuze (met Arrow's (1951) onmogelijkheidstheorema als een van de startpunten). Economen hebben alvast geleerd dat over *elke* regel wel iets negatiefs te zeggen valt. Bovendien, zoals later zal blijken, heeft het vraagstuk van evenredige vertegenwoordiging enige verwantschap met de analyse van (inkomens)ongelijkheid. Uit die verdelingsliteratuur halen economen alvast de instinctieve bedenking dat de vraag of een verdelingsregel 'gelijker' c.q. 'proportioneler' is dan een andere in eerste instantie gedetermineerd wordt door de wijze waarop men gelijkheid definieert. Samengevat, elk mechanisme is gebaat met het blootleggen van zijn onderliggende technische kenmerken. Op die manier komen de sterke en zwakke punten ervan op een onomfloerste wijze aan het daglicht. Daarmee zijn meteen de algemene omtrekken van onze bijdrage geschetst.

In wat volgt laten we in eerste instantie enkele eigenschappen van de Imperiali-regel en de voorgestelde d'Hondt- en Niemeyer-alternatieven de revue passeren. Daarbij staan we onder meer stil bij het feit dat de Imperiali-regel wel degelijk tot disproportionele resultaten kan leiden. Voor sommigen is dat allicht voldoende om de regel te verwerpen, maar in zekere zin getuigt dit van intellectuele oneerlijkheid ten aanzien van de oorspronkelijke bedoeling ervan. Aansluitend tonen we dat Imperiali en zijn tijdgenoten zich (deels) bewust waren van de disproportionaliteitseigenschap die in de regel is ingebed. Meer specifiek was de bekommernis toen om een 'natuurlijke' kiesdrempel in te bouwen in de toewijzingsregel zelf. Om de regel op die intrinsieke merites te beoordelen is een bredere visie nodig. Hoe komt de Imperiali-regel bv. uit de verf indien we hem vergelijken met een standaardregel wanneer ook in die laatste een kiesdrempel wordt ingebouwd? Vervolgens wijzen we op het hoogst relatieve karakter van de vereiste dat een goede methode zich laat kenmerken door een zo groot mogelijke gelijkheid van de uiteindelijke stemmen/zetel-verhouding over de partijen heen. Op de eerste plaats hangt die kwalificatie namelijk af van de wijze waarop men die (on)gelijkheid feitelijk meet: zowel de Niemeyer-regel als de d'Hondtregel (alook vele andere standaardregels) minimaliseren een welbepaalde formele ongelijkheidsmaatstaf. Meer nog, op de tweede plaats zullen we betogen dat het 'één man, één stem'-principe waarmee de idee van evenredige vertegenwoordiging soms wordt samengevat, en waarop zulke ongelijkheidsmaatstaven impliciet terugvallen, misschien een onvolledige invalshoek is om het zeteltoewijzingsprobleem te beoordelen. Ultiem worden in een representatieve democratie

stemmen immers niet zozeer vertaald in zetels, maar dient die zetelverdeling op zijn beurt als startpunt voor de vorming van de coalities die uiteindelijk de bestuurstaken op zich zullen nemen.

Onze benaderingswijze brengt met zich mee dat we hier vele aspecten willen behandelen. We zijn immers de mening toegedaan dat de keuze voor een regel al te vaak wordt gestuurd door het aanhouden van een zeer beperkte invalshoek. Ook al treden we nergens al te veel in detail, dan nog heeft die aanpak tot gevolg dat we een breed spectrum aan overwegingen in vrij kort bestek moeten samenvatten en waar mogelijk documenteren. Ten behoeve van de lezer zijn de voornaamste bevindingen in vet afgedrukt.²

2. IMPERIALI, D'HONDT, NIEMEYER: ENKELE BASISEIGENSCHAPPEN

In louter wiskundige termen is het probleem van evenredige vertegenwoordiging een afrondingsprobleem: een exact proportionele relatie tussen de onderlinge stemverhoudingen van partijen enerzijds en hun relatieve zetelaantallen anderzijds is doorgaans onmogelijk te vinden. Nemen we bijvoorbeeld een situatie met 10 zetels, 3 partijen en 100 kiezers waarvan er 49 kiezen voor partij A, 36 voor B en 15 voor C. Strikte proportionaliteit zou dan leiden tot 4.9 zetels voor A, 3.6 voor B en 1.5 voor C. Omdat zetels nu eenmaal niet-splitsbaar worden geacht, moeten deze 'natuurlijke quota' bijgevolg op één of andere wijze worden afgerond. Disproportionaliteit is eerder de regel dan de uitzondering. Men kan stellen dat er zoveel verschillende zetelverdelingsmethodes in voege zijn omdat ze telkens op een net iets andere wijze aankijken tegen dit disproportionaliteitsprobleem.

De Niemeyer-regel behoort tot de klasse van zogeheten *grootste-rest-methoden*. In een eerste ronde krijgen allen partijen evenveel zetels als er gehele delen zijn in hun respectievelijke quota. In het voorbeeld zijn dus na die eerste ronde $4 + 3 + 1$ zetels toegewezen. De overblijvende (2) zetels gaan dan naar de (2) partijen met de grootste rest, in dit geval naar A met rest 0.9 en B met rest 0.6. Uiteindelijk heeft men hier dus A: 5, B: 4 en C:1 zetels.³

De andere twee regels zijn voorbeelden van *deler(reeks)-methoden*. In hun zuivere vorm (d.w.z. behoudens bijkomende bepalingen die bijvoorbeeld betrekking hebben op

² Een gelijkaardige vraagstelling als de onze én een toepassing op de uitslagen van 1988 vindt men bij Ackaert (1990). Onze bijdrage beperkt zich echter niet tot het louter actualiseren van zijn simulatieresultaten. Onze invalshoek verschilt van de zijne in die zin dat concepten als bv. majorisatie, de theoretische vertegenwoordigingsdrempels, power indices, e.a. niet door hem worden behandeld.

³ Grootste-rest-methoden verschillen onderling door de quota die in de eerste ronde worden gehanteerd. De Droop-quota vertrekt bijvoorbeeld van de deling van het stemcijfer s door het aantal zetels plus één ($z+1$). In deze klasse bestaat overigens ook een Imperiali-regel ($s/(z+2)$), maar die is van Italiaanse oorsprong. In deze tekst hebben we het dus uitsluitend over de Belgische Imperiali-regel, een delerreeksmethode.

lijstverbindingen, kiesdrempels, en dies meer) transformeren die het oorspronkelijke stemaantal van iedere partij in een reeks van delingen, waarbij de noemer steeds toeneemt. Voor de d'Hondtmethode is dit de reeks 1, 2, 3, 4, ... en voor Imperiali is dit de reeks 1, 1.5, 2, 2.5, ... De x zetels gaan dan naar de x hoogste quotiënten. In tabel 1a ziet men aldus dat de eerste zetel naar A gaat, de tweede naar B, de derde naar A (omdat 24.5 het derdegrootste quotiënt is), de vierde naar B, enzovoort. Ook hier eindigt men met een zetelverdeling A: 5, B: 4 en C: 1 zetels. En, hoewel de volgorde van toekenning duidelijk anders is, zouden we die zetelverdeling uiteindelijk ook hebben indien we de Imperiali-regel gebruiken, zoals tabel 1b demonstreert.

Tabel 1a: de zeteltoewijzing d'Hondt in een fictief voorbeeld

Delerreeks D'Hondt	Quotiënten A (49 stemmen)	Quotiënten B (36 stemmen)	Quotiënten C (15 stemmen)
1	49 (1)	36 (2)	15 (6)
2	24.5 (3)	18 (4)	7.5
3	16.33 (5)	12 (8)	5
4	12.25 (7)	9 (10)	3.75
5	9.8 (9)		
...	...	...	...
10	4.9	3.6	1.5
Zetels	5	4	1

Tabel 1b: de zeteltoewijzing Imperiali in een fictief voorbeeld

Delerreeks Imperiali	Quotiënten A (49 stemmen)	Quotiënten B (36 stemmen)	Quotiënten C (15 stemmen)
1	49 (1)	36 (2)	15 (9)
1.5	32.66 (3)	24 (5)	10
2	24.5 (4)	18 (7)	7.5
2.5	19,6 (6)	14.4 (10)	6
3	16.33 (8)	12	5
...	...	...	...
Zetels	5	4	1

Afgaande op bovenstaand voorbeeld, waarbij de drie regels uitmonden in precies dezelfde zetelverdeling, mag het eigenaardig lijken dat er over dit onderwerp al zoveel inkt is gevloeid. We geven daarom meteen een tweede fictieve voorbeeld, dat aantoont dat er wel degelijk verschillen kunnen zijn. Daarbij moeten 11 zetels worden verdeeld over 6 partijen.

Tabel 2: Een ‘buitensporige’ bevoordeling van de grootste partij door de Imperiali-regel

Partij	Stemmen (absoluut)	Stemmen (aandeel)	Natuurlijke Quota	Zetels Imperiali	Zetels D’Hondt	Zetels Niemeyer
A	14	12.6%	1.38	1	1	1
B	14	12.6%	1.38	1	1	1
C	14	12.6%	1.38	1	1	1
D	15	13.5%	1.49	1	2	2
E	16	14.4%	1.59	1	2	2
F	38	34.2%	3.77	6	4	4
Totaal	111	100		11	11	11

De Imperiali-regel honoreert in dit geval een partij met 34.23% van de stemmen met 6 van de 11 zetels, ofwel 54.55%. Dat betekent dus een sprong vooruit van meer dan 20% én een absolute meerderheid. Bemerkt ook hoe ver de uitkomst ‘6’ verwijderd is van F’s natuurlijke quotum van ‘3.77’. De andere twee regels geven de grootste partij 4 zetels, dit is slechts 36.36% van de stemmen. Wellicht is net dit fenomeen de voornaamste bron van feitelijke kritiek op de Imperiali-regel. In een land als het onze, waar in verschillende gemeenten bepaalde partijen het gros van de stemmen naar zich toe trekken, lijkt dat inderdaad een gevoelige bekommernis.

Hoe de spelregels de uitkomst bepalen.

De uitkomsten in tabellen 1 en 2 zijn beiden fictief. Bekijken we eens een voorbeeld uit de praktijk. Tabel 3 geeft de stemresultaten weer van de laatste gemeenteraads-verkiezingen in de gemeente van onze minister-president, toont opnieuw de natuurlijke quota, en geeft naast de feitelijke (Imperiali) zetelverdeling ook de resultaten die men zou bekomen bij toepassing van de regel d’Hondt en de regel Niemeyer. Helemaal rechts hebben we ook de resultaten toegevoegd van nog een vierde alternatief, nl. de methode die door John Quincy Adams werd voorgesteld. Ook dat is een delerreeksmethode; ze hanteert de reeks 0, 1, 2, 3, 4,...⁴ We

⁴ Door de eerste deler op 0 te zetten, verzekert de Adams-regel elke partij van minstens een zetel (hetgeen niet onlogisch is in de Amerikaanse context, vermits elke staat daar minstens één zetel moet hebben in het Huis van Afgevaardigden).

zullen ze hieronder nog af en toe ter sprake brengen, ook al figureert ze niet in de Belgische debatten over het gemeentelijke kiesstelsel.

Tabel 3: de zeteltoewijzing in de Ieperse gemeenteraad (op basis van de behaalde stemmen in 2000) volgens 4 toewijzingsmethodes

Partij	Stemmen (2000)	Natuurlijke Quota	(feitelijk) Imperiali	(Alternatief) D'Hondt	(Alternatief) Niemeyer	(Alternatief) Adams
BED	167	0.23	0	0	0	1
SOS	245	0.34	0	0	0	1
AGALEV	1300	1.80	1	1	2	2
VL. BLOK	1547	2.14	1	2	2	2
VIA	1568	2.17	1	2	2	2
VLD	3580	4.95	5	5	5	5
SP	4160	5.75	6	6	6	6
CVP	11311	15.63	19	17	16	14
Totaal	23 878		33	33	33	33

Anders dan in tabellen 1a en 1b en in lijn met tabel 2 ziet men hier duidelijke verschillende resultaten, afhankelijk van de methode waarvoor men opteert. Maar in tegenstelling tot het voorbeeld in tabel 2 genereert hier *elke* methode een andere uitkomst. Een eerste relevante vraag is dus in hoeverre in de werkelijkheid de overstap naar een andere regeling zou leiden tot andere zetelverdelingen. We deden berekeningen als bovenstaande voor alle 589 gemeenten op basis van de gegevens voor de gemeenteraadsverkiezingen in 2000.

Van de 13073 zetels die aan de hand van de verkiezingen op 8 oktober 2000 werden toegewezen, zijn er 12046 die niet zouden verschuiven indien Imperiali vervangen zou worden door d'Hondt of door Niemeyer. De beweging tussen de verschillende methodes behelst bijgevolg 1027 zetels of 7.9% van het totaal aantal zetels. Voor een gemeente betekent dit, gemiddeld genomen, een verschuiving van een kleine twee zetels.

Verder merken we op dat voor slechts 48 gemeenten (8.15%) het helemaal niets uitmaakt of men nu Imperiali, d'Hondt of Niemeyer had gehanteerd. Anders gesteld: in ruim negen op de tien gemeenten verschuiven er wel degelijk één of meerdere zetels. Die kloof valt samen met de overstap van de Imperiali-regel naar de Niemeyer-regel. De overstap van Imperiali naar d'Hondt zou in bijna viervijfde van de gevallen (463 gemeenten) de bestaande zetelverdeling wijzigen. De grootste 'verwantschap' vinden we tussen d'Hondt en Niemeyer, al is ook die

betrekkelijk omdat nog steeds bijna 6 op de 10 gemeenten met een andere zetelverdeling zouden worden geconfronteerd. Dikwijls gaat het daarbij om verschuivingen van een of twee zetels, maar het Ieperse geval, waarbij de grootste partij drie zetels (of nog) minder zou hebben bij een overstap naar de Niemeyer-regel, komt toch in bijna een tiende van de gemeenten voor. De meest uitgesproken verschuiving zou zich voordoen in La Louvière, waar de PS zou terugvallen van 29 zetels (op een totaal van 41) naar 23 zetels indien men de Niemeyer-regel zou hanteren. Ook op dit vlak valt trouwens het verschil op met de onderlinge vergelijking tussen de d'Hondt- en de Niemeyer-resultaten: nergens verliest de grootste partij in dat geval meer dan twee zetels, en zulke extremen komen in de dataset slechts 18 maal voor.

Het Ieperse voorbeeld illustreert bovendien opnieuw het punt dat in tabel 2 al aan de orde was: een stempercentage van net boven de 47% volstaat er om aan de grootste partij een ruime volstrekte meerderheid (19 op 33, of bijna 58%) in termen van zetels te creëren. De gegevens van 2000 tonen dat dit fenomeen zeker geen verwaarloosbaar bijverschijnsel is: liefst in 106 gemeenten wordt de grootste partij na de zeteltoewijzing over de drempel van de absolute meerderheid getild.⁵ Tabel 3 toont echter tegelijk aan dat ook de d'Hondt-regel tot een kwalitatief gelijkaardig resultaat kan leiden, al zeggen we daar direct bij dat de feitelijke prevalentie van dit fenomeen in dat geval heel wat kleiner is (39 gemeenten).⁶

Overigens kan men uit de Adams-kolom rechts in tabel 3 terecht het vermoeden halen dat er proportionele toewijzingsmethodes bestaan die aan het omgekeerde euvel leiden. In het specifieke voorbeeld zou de CVP met ruim 47% van de stemmen ongeveer 42.5% van de zetels toegewezen krijgen. Ook extremer gevallen waarin een absolute meerderheid in stemmen *niet* leidt tot een dito meerderheid in zetels zijn mogelijk (in ruim 1 gemeente op 20 zelfs). Vanuit het standpunt van politieke besluitvaardigheid is dat allicht een nog minder aantrekkelijke eigenschap. We vermelden alvast de volgende stelling:

De Imperiali- en de d'Hondt-regel zetten een absolute meerderheid van stemmen om naar een absolute zetelmeerderheid.⁷

⁵ Merkwaardige uitschieters in onze dataverzameling zijn Dinant, waar de PSC 12 van de 23 zetels heeft met slechts 40% van de stemmen, en de gemeente Fauvillers, waar de lijst CONTAC met 598 van de 1218 geldige stemmen tweederde van de zetels binnenhaalt. Ackaert (1990) geeft een nog iets frapperanter geval dat aardig dichtbij ons fictief voorbeeld in tabel 2 komt: in 1988 had de Kalmthoutse CVP aan 38.2% van de stemmen genoeg om 12 van de 23 zetels binnen te halen.

⁶ Ook de Niemeyer-regel kan leiden tot 'onterechte' absolute meerderheden, maar in dat geval gaat het zeker om heel kleine verschuivingen rond de meerderheidsdrempel. Eén van de welgeteld vier gevallen in onze dataset illustreert dit vrij treffend: met exact de helft van de geldige stemmen zou die regel de toenmalige CVP in Puurs nog altijd 13 van de 25 zetels hebben opgebracht.

⁷ Dat betekent niet dat bij die andere regels dit effect per definitie frequent voorkomt. Ter illustratie: in onze dataset gebeurt dat bij de Niemeyer-regel slechts in 2 gevallen op 589.

Enigszins verwant aan voorgaande vaststelling is het gegeven dat partijen door regels zoals die van Adams als het ware een incentive hebben om zichzelf in kleinere delen op te splitsen. Elke ‘partij’, hoe klein ook, krijgt daar immers sowieso alvast één zetel cadeau. In tegenstelling daarmee kan men zowel in het Imperiali- als in het d’Hondt-geval *nooit* voordeel halen uit de opsplitsing van een partij. Wel integendeel. Volgend resultaat (zie bv. Balinski en Young, 1979, voor de d’Hondt-regel), is niet toevallig een bekend verschijnsel in de Belgische politiek:

De Imperiali- en d’Hondt-regel bevorderen kartelvorming: wanneer twee partijen samengaan hebben ze minstens evenveel zetels als wanneer ze elk apart naar de verkiezingen trekken.

De herverdelende werking van toewijzingsprocedures: majorisatie

Over de vraag welke regel al dan niet in het voordeel speelt van de grote partijen kunnen we exacter zijn. De pijlen in tabel 3 tonen dat bij de overgang van Imperiali naar d’Hondt zetels doorschuiven van grotere partijen naar kleinere partijen. Hetzelfde geldt voor de overgang van d’Hondt naar de Niemeyer-regel (cf. de streepjeslijn) en op zijn beurt voor de stap tussen de laatste twee kolommen (de stippellijn). In overeenstemming met de literatuur rond inkomens(her)verdeling kunnen we stellen dat elke overgang van links naar rechts getypeerd wordt door een of meerdere *Dalton-transfers*. Een Dalton-transfer is een herverdelende transfer van ‘rijk’ naar ‘arm’ die de relatieve ordening van de twee betrokkenen weliswaar niet omgooit, maar de twee toch dichterbij elkaar brengt. Die notie geeft in deze context een vrij intuïtieve invulling van de idee dat een bepaald resultaat voordeliger is voor kleine partijen. Hierna hanteren we een op dit criterium geïnspireerde terminologie: indien methode X een andere methode Y ‘majoriseert’, dan zijn er ofwel geen zetelverschuivingen, ofwel zijn het verschuivingen van kleinere naar grotere partijen. We vermelden het volgende resultaat (cf. Marshall, Olkin en Pükelsheim, 2002; Lauwers en Van Puyenbroeck, 2005):

De Imperiali-methode majoriseert de d’Hondt-methode, die op zijn beurt de Niemeyer-methode majoriseert. Zetelverschuivingen bij de overgang van Imperiali naar één van de twee anderen zijn dus *altijd* verschuivingen van grotere naar kleinere partijen.

Bemerkt hierbij dat we het hebben over ‘grotere’ en ‘kleinere’ en niet over ‘grootste’ en ‘kleinste’. Niets sluit immers uit dat er zetelverschuivingen zijn die de zetelaantallen van de kleinste/grootste partijen onaangeroerd laten. Onderstaand voorbeeld illustreert de idee dat het niet *per definitie* de grootste c.q. de kleinste partij moeten zijn die door de overgang van Imperiali naar d’Hondt worden beïnvloed.

Tabel 4: de zeteltoewijzing in Ganshoren volgens Imperiali en d'Hondt

Partij	Stemmen (2000)	Natuurlijke Quota	(feitelijk) Imperiali	(Alternatief) D'Hondt
VL. BLOK	786	1.67	1	1
ECOLO	1778	3.78	3	4
CARTHE	1840	3.90	4	4
LB	3452	7.33	8	7
PRL-FDF	3910	8.31	9	9
Totaal	11766		25	25

Voorbeelden als in tabel 4 zijn onder de Belgische gemeenten nog te vinden, maar ze zijn eerder uitzonderlijk: als er verschuivingen zijn bij de overgang naar een ander systeem dan Imperiali, blijkt de kleinste/grootste partij meestal wel bij die verschuivingen betrokken. Laat ons dus eens specifiek naar de kleinste partijen kijken op een andere manier.

Feitelijke en theoretische drempels

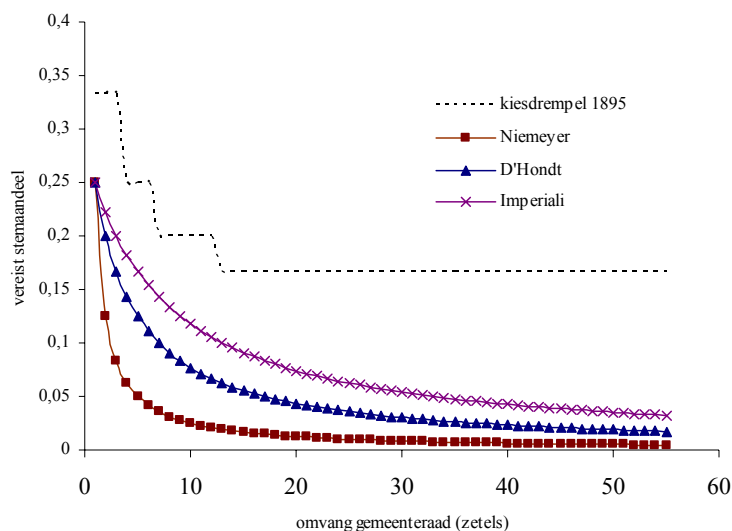
Een populaire aanpak om de inherente vertekening te beoordelen, is het inspecteren van de feitelijke kiesdrempels. Meestal gebeurt deze oefening *ad hoc*, over verschillende gemeenten, en ziet men bv. grote verschillen voor de 'kostprijs' om net één zetel binnen te halen. Dat geldt ook voor onze data: het systeem Imperiali heeft als goedkoopste zetel (in termen van stemmenaandeel) de VU-ID zetel in Antwerpen (3.11% van de stemmen) en de allerduurste zetel is die van Agalev in Baarle-Hertog (18.77% van de stemmen, voor 1 van de 11 zetels. Merk op dat 18.77% van 11 zetels gelijk is aan 1.99 zetels). Of men gaat na in welke mate verschillende regels leiden tot niet-vertegenwoordiging. Voor onze dataset is er bijvoorbeeld een maximale waarde van 3.47% van de stemmen waarin met de Niemeyer-regel toch geen zetel wordt toegekend, en die schiet omhoog tot 10.43% resp. 12.19% bij de d'Hondt en Imperiali-regels.

De vorige redeneringen zijn *ad hoc*. Immers, de uiteindelijke drempel wordt niet alleen bepaald door de gebruikte regel, maar ook door het beschikbare aantal zetels en het aantal partijen dat voor die zetels strijd voert.⁸ Een meer systematische aanpak brengt deze aspecten van bij den beginne mee in rekening (zie ook verder, tabel 6). Zo kan men kijken naar een voldoende voorwaarde: wie boven de zogeheten *uitsluitingsdrempel* valt, heeft zeker een zitje in de raad. Daaraan verwant is de bepaling van de noodzakelijke voorwaarde: wie onder de

⁸ Dat het stemaandeel als enig referentiepunt niet geschikt is, wordt duidelijk in een extreem voorbeeld: als er slechts 1 zetel in het geding is, en er zijn slechts 2 partijen, is de kiesdrempel sowieso 50%. Of nog: als er 100 zetels zijn in een gemeente met 100 kiezers, dan is 1% de relevante kiesdrempel.

zogenoemde *vertegenwoordigingsdrempel* blijft hangen, haalt met zekerheid geen enkele zetel binnen. De waarden die deze drempels aannemen, hangen af van het aantal te verdelen zetels en van het aantal deelnemende partijen. Onderstaande figuur illustreert hoe de vertegenwoordigingsdrempel afhangt van het aantal zetels. Ceteris paribus ligt deze drempel lager naarmate er meer partijen in de verkiezing zijn betrokken (cf. infra, tabel 6). Hieronder illustreren we de drempelwaarden voor gemeenten met 5 partijen. De ordening van de drie methoden die men in figuur 1 ziet, blijft wezenlijk overeind wanneer dit aantal wordt gewijzigd.

Figuur 1: vertegenwoordigingsdrempels voor verschillende kiesregels

De stippellijn lichten we kort toe in de volgende sectie. Belangrijk hier is dat de drempel het laagst is bij de Niemeyer-regel, dat de d'Hondtregel een tussenpositie inneemt en de Imperiali-regel het strengst is wat de minimumeisen voor vertegenwoordiging betreft. Ook hier komt duidelijk - d.w.z. op grond van exacte formules - de kritiek naar voren dat Imperiali de kleinere partijen meer benadeelt dan de andere regels.⁹

⁹ In termen van de uitsluitingsdrempel nemen de Niemeyer- en de d'Hondtregel gelijkaardige waarden aan, terwijl de Imperiali-regel er opnieuw bovenuit steekt. De regel van Adams markeert hier opnieuw het andere extreem: 1 stem is al voldoende om verzekerd te zijn van een zetel (in het normale geval waar er minstens evenveel zetels als partijen zijn).

Een kwalijk mankement

Het moge misschien merkwaardig lijken in het licht van de populaire bezwaren tegen de Imperiali-regel, maar geen van de resultaten tot dusverre wordt in de *wetenschappelijke* literatuur aangehaald als dé afdoende reden om die regel als aberrant te catalogeren. Wat dan wel de doorslag geeft, komt aan het licht in een heel eenvoudig voorbeeld. Stel dat de drie partijen uit ons allereerste voorbeeld nog steeds 10 zetels moeten verdelen, maar nu over stemaantallen A:60, B:30 en C:10. In dit geval leveren de natuurlijke quota geen enkel afrondingsprobleem op. Evenredigheid-als-ideaal zou in zo'n constellatie dus als vanzelf leiden tot een zetelverdeling A:6, B:3 en C:1. Meer specifiek zegt de proportionaliteits-eigenschap dat “wanneer er een perfecte overeenstemming *kan* bereikt worden tussen stemverhoudingen en zetelverhoudingen, de zeteltoewijzingsmethode die perfecte overeenstemming ook *moet* genereren”. Alle gangbare methoden (dus inclusief d'Hondt, Niemeyer, en Adams) voldoen aan deze voor de hand liggende eigenschap. Tabel 5 toont wat er gebeurt indien we de Imperiali-regel toepassen.

Tabel 5: disproportionaliteit van de Imperiali-methode

Delerreeks	Quotiënten A	Quotiënten B	Quotiënten C
Imperiali	(60 stemmen)	(30 stemmen)	(10 stemmen)
1	60	30	10
1.5	40	20	6.7
2	30	15	...
2.5	24	12	
3	20	10	
3.5	17.1	...	
4	15		
...	...		
Zetels	7	3	0

Anders dan bij alle vorige methoden hebben we hier een zetelverdeling A:7, B:3 en C:0. De enige die dus van de proportionaliteitseigenschap afwijkt, is precies de Imperiali-regel. De feitelijke diskwalificatiegrond van de ‘Belgian method’ als een methode voor proportionele vertegenwoordiging is met andere woorden:

De Imperiali-regel kan het ideaal van de proportionele vertegenwoordiging niet garanderen; zelfs niet in die situaties waar een exacte evenredigheid tussen stem- en zetelaandelen perfect haalbaar is.¹⁰

Of, met de bezwerende dramatiek van een deelnemer aan de parlementaire debatten die aan de invoering van het systeem Imperiali voorafgingen: “C’est la négation de la représentation proportionnelle.”¹¹

3. WAAROM KOOS MEN DAN TOCH VOOR IMPERIALI?

We staan nu even stil bij het politieke proces dat uiteindelijk tot de aanvaarding van de Imperiali-regel heeft geleid. De gedachtewisselingen waren zeker niet saai en technisch. Wel integendeel, wie er de Parlementaire Handelingen uit de periode 1919-1921 op naslaat, ziet vlug dat het systeem Imperiali zowel in de Kamer als in de Senaat het voorwerp was van een bijwijlen zeer heftig debat.

Ook al is bovenstaande, strikt wiskundige interpretatie van de disproportionaliteit nooit als zodanig aangehaald, dan nog wist men vrij goed wat er aan de hand was. In het Parlement werden bijvoorbeeld tal van tabellen bovengedaald die, net als onze tabellen 1 en 2, vergelijkingen maakten tussen natuurlijke quota, de d’Hondt-resultaten en de Imperiali-resultaten. Enigszins opvallend is inderdaad dat dit de enige twee regels waren die toen uitgebreid ter tafel kwamen. Dat betekent niet dat men zich niet bewust was van andere methoden. Een enkeling wilde zelfs al eens uitdrukkelijk verwijzen naar het systeem dat we in deze tekst de Niemeyer-regel noemen. Imperiali zelf wees er in dat verband tijdens de debatten trouwens graag op dat er “in zaken van proportionele vertegenwoordiging geen vaste regel is”.

¹⁰ Balinski en Young (1982, p. 96-98) zetten proportionaliteit bij hun lijst van “rock-bottom requirements that must be satisfied by any method that is worthy of consideration”. Gallagher (1992, p. 476-477) verwoordt dit als volgt: “Whereas the other methods all strive to minimize disproportionality, disagreeing only on exactly how disproportionality is best conceptualized, Imperiali’s (...) main aim is to obtain a disproportionate result by giving an advantage to the large parties.” Ook Beaufays en Breny (1971) merken op dat Imperiali niet overeenstemt met het ideaal van evenredige vertegenwoordiging, maar hun redenering steunt op de vaststelling dat een partij bij die regel minder zetels kan krijgen dan de gehele waarde van haar natuurlijk quotum (ze geven een voorbeeld waarbij een partij 1 zetel krijgt terwijl haar natuurlijk quotum iets meer dan 2 bedraagt). Die laatste interpretatie is echter geen standaardinterpretatie. Ondermeer de (proportionele) Adams-methode is evenzeer vatbaar voor de Beaufays-Breny kritiek, al speelt die dan bij de grootste partijen. De Adams-uitkomst van de Ieperse CVP illustreert dit: 14 zetels met een natuurlijk quotum van 15.63.

¹¹ Senator Speyer, Annales Parlementaires, Zitting van 17 februari 1921.

Een hervorming in twee fasen

Dat niettemin het zwaartepunt lag bij een onderlinge vergelijking van Imperiali en d'Hondt, vindt ongetwijfeld zijn verklaring bij de toenmalige feitelijke status-quo. De gemeentelijke kieswet van 12 september 1895, die op een schuchtere wijze de idee van proportionele vertegenwoordiging had geïntroduceerd, was immers in 1920 vervangen door een systeem waarin het stelsel d'Hondt *voorlopig* als regel stond ingeschreven. Om de toenmalige keuze voor de Imperiali-regel beter te begrijpen, dient men inderdaad in te zien dat de wet op de gemeenteverkiezingen eigenlijk in twee stappen is aangepast. Dat die wet überhaupt werd aangepast, heeft alles te maken met de algemene democratiseringstendens vlak na de eerste wereldoorlog, getuige daarvan onder meer de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht. Dit democratische elan was gekoppeld aan een objectief gegeven: ook in de gemeenteraden waren er slachtoffers gevallen, en door de gemeentekieswet snel te herzien en daarbij de idee van evenredige vertegenwoordiging gevoelig te versterken kon men van de nood een deugd maken.

Men vertrok bijgevolg niet van nul: in de wet van 1895 was de idee van evenredige vertegenwoordiging al binnengedruppeld, en wel op basis van de d'Hondt-regel. Daar ging het echter nog om een zeer halfslachtige toepassing: slechts als geen enkele partij over de volstrekte meerderheid beschikte, werd op het beginsel van de evenredige vertegenwoordiging overgeschakeld. In het andere geval bleef het (nog oudere) meerderheidsbeginsel gehandhaafd: wie meer dan de helft van de stemmen kreeg, haalde alle zetels binnen. Daarenboven werd, zelfs waar men tot evenredige vertegenwoordiging overging, dit beginsel dadelijk afgeremd door het zogeheten *quorum*, hetgeen niets anders was dan een expliciete kiesdrempel. Voor verkiezingen tot vier zetels moest men minstens één derde van de stemmen binnenhalen vooraleer men in aanmerking kwam voor een zetel, als er tussen de vijf en de zeven zetels in het geding waren zakte die kiesdrempel tot één vierde van het stemmentotaal, voor verkiezingen van acht tot twaalf zetels diende men minstens één vijfde van de stemmen hebben, om zo uiteindelijk tot één zesde te zakken wanneer er meer dan twaalf zetels moesten worden opgevuld.¹² Het is deze oude kiesdrempel die we met een stippellijn hebben voorgesteld in figuur 1. Men ziet direct dat die nog hoger was dan elk van de daarna voorgestelde alternatieven. Elk van die laatste drie betekende dus hoe dan ook een stap vooruit.

Bij de kiesdrempels van 1895 plaatsen we direct twee kanttekeningen. Ten eerste waren gemeenten toen natuurlijk kleiner dan nu, waardoor de (zeer hoge) kiesdrempels voor de kleine gemeenteraden wel degelijk belang hadden. En, meer nog, in het oude systeem werd de

¹² Artikel 44 van de wet van 12 september 1895.

gemeenteraad telkens in twee fasen vernieuwd: het systeem d'Hondt-met-drempel werd dus, om de vier jaar, sowieso op 'halve' zetelaantallen toegepast.

Al bij de eerste voorstellen tot herziening van die wet in 1919 had Imperiali zich doen opmerken, o.a. door te pleiten voor de gehele vernieuwing van de gemeenteraad en voor gemeentelijk stemrecht voor vrouwen. Die voorstellen werden overgenomen, maar in de 'tussenwet' van 15 april 1920 was zijn verdelingssysteem zeker nog niet aan de orde. Daarin werd het zuivere d'Hondtsysteem overgenomen, dus zonder de quorum-regeling van 1895. Maar de wetgever had zich daarbij het recht voorbehouden om op korte termijn te zoeken naar "een meer rationeel systeem". Verschillende wetsvoorstellen werden ingediend, waaronder, op 9 november 1920, dat van Imperiali. We citeren enkele veelzeggende passages uit Imperiali's toelichting bij zijn illustere voorstel:

“Alle politieke partijen zijn het eens om de evenredige vertegenwoordiging in haar geheel in ruimen en eerlijken zin toe te passen. Men verlieze echter niet uit het oog dat een hooger belang aan de gemeentebesturen voorschrijft dat er slechts raadsleden zitting hebben die een ernstige groep kiezers vertegenwoordigen.”

Vervolgens alludeert hij op het feit dat in een zuiver d'Hondtsysteem een 'natuurlijk quorum' zit ingebakken. Dit zagen we al in figuur 1. Maar, aldus Imperiali, waar zulk natuurlijk quorum best verdedigbaar is voor Kamer- en Senaatsverkiezingen, lijkt het iets te laag voor gemeenteraadsverkiezingen waar een raadslid *“ten hoogste een paar duizend inwoners en, in de kleinere gemeenten, slechts enkele tientallen”* vertegenwoordigt. Ergo:

“Een verstandig en gezond beheer van de gemeente zou daardoor onmogelijk worden gemaakt tot groot nadeel van alle partijen. Om deze klip te omzeilen dacht men er aan een quorum te herstellen, dat de kleine lijsten uitsloot. Het quorum is echter op zichzelf iets brutaals en kwetsend (...) Ten andere, wanneer men er wil toe komen dit quorum vast te stellen, stuit men op andere bezwaren, want het moet noodzakelijkerwijze verschillen volgens de bevolking van de gemeenten. Daarin zou bepaald willekeur liggen, die tot vinnigen strijd zou kunnen leiden!

Om deze bezwaren te vermijden, stellen wij voor een natuurlijk quorum vast te stellen (...) De deeling 1,2,3 stellen wij voor te vervangen door deze van 1, 1 ½, 2, 2 ½, 3, enz. 't Is een vaste regel, onveranderlijk voor alle gemeenten, en in zulke berekeningen is geen willekeur mogelijk.”

Dit voorstel werd prompt overgenomen door de Kamercommissie die zich over de kieswetherziening boog, en werd als zodanig aan de plenaire vergaderingen van Kamer en Senaat overgemaakt. Waarna de discussies losbarstten ...

Zoals eerder gezegd, besepte iedereen maar al te goed dat de delerreeks Imperiali kleine partijen ernstig benadeelde. Dààrover was iedereen het eens. Vereenvoudigend kan men de discussies langs twee breuklijnen situeren. Ten eerste, en meest herkenbaar voor ons vandaag, was er een *principiële* breuklijn tussen de voor- en tegenstanders van het Imperiali-voorstel. Voorstanders beschouwden de a priori uitschakeling van kleine partijen precies als een voordeel, omdat daarmee fantasiekandidaten ('la zwanze nationale', 'la poussière de partis') uit de gemeenteraden konden worden gehouden, of, meer positief verwoord, omdat de regel een krachtig bestuur op lokaal niveau bewerkstelligde. Principiële tegenstanders hamerden vanzelfsprekend net op het punt dat kleine partijen (dus ook *ernstige* kleine partijen) buiten de raad zouden worden gehouden. Zoiets stond haaks op het wezen van de evenredige vertegenwoordiging. Boven op die zuivere principekwestie entte zich de kritiek dat de controle op het gemeentelijke reilen en zeilen niet naar behoren zou kunnen worden uitgevoerd. Ontegensprekelijk speelden daar ook pragmatische overwegingen. Vooral in kleine gemeenten zou die handicap nefast zijn: daar zouden de ernstige, lees de drie traditionele, partijen, niet naar behoren hun democratische oppositierol kunnen uitoefenen. *Géén* socialisten of liberalen in een Vlaamse gemeenteraad, of *géén* katholieken in sommige Waalse gemeenteraden, was volgens de Imperiali-tegenstanders nog van een geheel andere orde dan een effectieve aanwezigheid, weze het dan in de oppositie.

De tweede breuklijn, die toen minstens even relevant was, had specifiek betrekking op het alternatief dat als vergelijkingsbasis diende voor de Imperiali-regel. Imperiali en zijn medestanders verwezen voortdurend naar de wet van 1895 –d.w.z. naar de halfslachtige wet waarin óf het meerderheidsbeginsel werd toegepast, óf de d'Hondt-regel met zijn 'willekeurige' kiesdrempels en met een verkiezing van een 'halve' gemeenteraad. De tegenstanders gebruikten daarentegen de pas in april 1920 gestemde, en als voorlopig bestempelde, zuivere d'Hondt-regel als vergelijkingsbasis.

Had Imperiali gelijk?

Laat ons de Imperiali-regel eens bekijken vanuit het perspectief van zijn geestelijke vader, m.a.w. als een regel die trachtte het pseudo-proportionele systeem van 1895 zo goed mogelijk na te bootsen, met dien verstande dat de 'brutale' en 'willekeurige' kiesdrempels die voorheen in voege waren, werden vervangen door wat Imperiali een natuurlijke kiesdrempel noemde.

Een eerste specifiek gegeven in de wet van 1895 was dat bij een absolute meerderheid van de stemmen het oude meerderheidsbeginsel onverkort werd gehandhaafd en men *alle* zetels kreeg toebedeeld. Het voorbeeld in tabel 5 geeft al aan dat de Imperiali-regel deze zeer strikte toepassing afzwakt (anders had A in het voorbeeld alle zetels moeten halen). Toch kunnen we hier een ‘neutraliteitsresultaat’ vermelden (cf. Beaufays en Breny, 1971, p. 553-554):

Wanneer één partij *alle* zetels wint met de Imperiali-regel, zal diezelfde partij ook een *absolute meerderheid* halen op basis van de d’Hondt-regel.

Bemerkt dat we hier gewagen van een neutraal resultaat, zelfs als het uiteindelijke zetelaantal kan verschillen. De reden daarvoor is de volgende: of men als partij alle zetels dan wel een absolute meerderheid van de zetels binnenhaalt, is vanuit het perspectief van de uiteindelijke ‘power to act’ irrelevant. Meer specifiek geldt dat bij gebruik van de gewone meerderheidsregel als beslissingscriterium in beide gevallen de uiteindelijke beslissing steeds samenvalt met die van de grootste partij. We zullen de idee dat verschillende zetelaantallen toch tot gelijke (feitelijke) machtsposities kunnen leiden in sectie V grondiger uitwerken.

Een tweede eigenheid van ‘1895’ was dat gemeenteraden bij elke verkiezing slechts voor de helft werden vernieuwd: van de (toen) 31 zetels van de Brusselse raad werden bijvoorbeeld in een welbepaald jaar 15 zetels hernieuwd, en vier jaar later vormden de 16 overige het voorwerp van de lokale verkiezingsstrijd. Imperiali voorzag daarentegen een gehele herziening van de raad, maar dan wel met zijn aangepast systeem. Wat gebeurt er als we die twee wijzigingen simultaan bekijken? Uit figuur 1 kan men het vermoeden halen dat, bij een gegeven aantal partijen, de Imperiali-drempel voor een gemeenteraad van een gegeven omvang *ongeveer* samenvalt met de d’Hondt-drempel voor een ‘halve’ gemeenteraad. We geven hieronder de exacte wiskundige formules voor de uitsluitings- en vertegenwoordigingsdrempels om daarover een precieze uitspraak te doen:

Tabel 6: Uitsluitings- en vertegenwoordigingsdrempels voor Imperiali en d’Hondt

	Uitsluitingsdrempel	Vertegenwoordigingsdrempel
Imperiali	$2/(z+3)$	$2/(z+2p-1)$
D’Hondt	$1/(z+1)$	$1/(z+p-1)$

z : aantal zetels, p ; aantal partijen. Bron: Gallagher, 1992, p. 486.

Voor een oneven zetelaantal z betekent ‘de helft’ verkiezen dus dat men ofwel $(z-1)/2$ ofwel $(z+1)/2$ zetels moet verdelen. Uit bovenstaande tabel kunnen we het volgende, opvallende resultaat afleiden:

De uitsluitings- en vertegenwoordigingsdrempel van de Imperiali-regel voor een gemeenteraad met z zetels zijn, voor een gegeven aantal partijen, precies identiek aan de corresponderende drempels wanneer men de d'Hondt-regel toepast op een gemeenteraad met $(z+1)/2$ zetels.¹³

Hoewel hij het zelf nooit als zodanig heeft aangetoond, moeten we vanuit bovenstaand perspectief Imperiali nageven dat hij slaagde in een belangrijk aspect van zijn basisopzet. Zijn systeem laat toe om een natuurlijke kiesdrempel in te bouwen. En die drempel bootst een heel belangrijk aspect na van de feitelijke 1895-regel, met name de gedeeltelijke vernieuwing.

Vanzelfsprekend heeft de invoering van een hogere natuurlijke drempel tot gevolg dat de kleinste partijen uit de boot vallen. En de noodzakelijke keerzijde daarvan is dat grotere partijen meer zetels krijgen. Dit alles laat zich, getuige de protagonisten van 1921, begrijpen vanuit de bekommernis om particularistische motieven te weren bij de lokale besluitvorming. Senator Speyer wees er echter toen al op dat zelfs gegeven die uitgangspunten de Imperiali-regel “onverdedigbare” neveneffecten kan hebben, meerbepaald de blijvende *systematische* bevoordeling van grote partijen ten koste van kleinere bij de uiteindelijke zeteltoewijzing. Speyers vrees is zeker gegrond, zoals blijkt uit ons volgende resultaat:

De Imperiali-regel majoriseert de d'Hondtregel, ook en zelfs indien op die laatste de Imperiali-vertegenwoordigingsdrempel zou worden toegepast.

Onderstaande tabel illustreert dit voor Aartselaar. Indien men in 2000 de d'Hondtregel onverkort had gehanteerd, zou de SP daar met 5.34% van de stemmen zowel boven de vertegenwoordigingsdrempel (3.45%) als boven de uitsluitingsdrempel (4.17%) zijn gekomen en één zetel hebben binnengehaald (rechterkolom). Maar door het gebruik van Imperiali, waarvoor de vertegenwoordigingsdrempel hier op 5.56% uitkomt, haalde de SP geen enkele zetel. Stel dan dat we die laatste hoge drempel zouden handhaven, maar voor de rest zetels verdelen via de d'Hondmethode. Bij constructie blijft de SP niet vertegenwoordigd. Voor de rest ziet men echter duidelijk dat Imperiali nog steeds deze tussenoplossing majoriseert: de zetelverschuivingen gaan van de grootste naar twee kleinere partijen. Overigens ziet men ook dat de hybride regel op zijn beurt de zuivere d'Hondt-regel majoriseert.

¹³ Stel $z' = (z+1)/2$. Dan geldt voor de uitsluitingsdrempel dat $1/(z'+1) = 1/((z+1)/2+1) = 2/(z+3)$. Zo ook geldt voor de vertegenwoordigingsdrempel dat $2/(z'+2p-1) = 2/([(z+1)/2+2p-1]) = 1/(z+p-1)$. Overigens houdt dit resultaat natuurlijk impliciet in dat de Imperiali-regel niet de perfecte emulatie is van de d'Hondt-regel voor $z' = (z-1)/2$.

Tabel 7: Imperiali majoriseert de hybride d'Hondt-regel met 'opgehoogde drempel'

Partij	Stemmen (2000)	Imperiali	D'Hondt met Imperiali drempel	Zuivere D'Hondt
SP	544	0	0	1
DLA	602	1	1	1
AGALEV	838	1	2	2
VL. BLOK	1085	2	2	2
NAP	1143	2	3	2
CVP	1569	4	4	4
VLD	4401	13	11	11
Totaal	10182	23	23	23

Kortom, de Imperiali-regel laat zich in hoofdzaak lezen als een product dat fundamenteel geworteld is in de specifieke electorale constellatie vanwaar men destijds vertrok. De feitelijke discussies van toen, alsook bovenstaande resultaten, tonen dat de afwijzende houding die vandaag in de internationale literatuur wordt aangenomen ten opzichte van die regel voor een groot deel naast de kwestie is. Een regel bekritisieren als 'niet-proportioneel' is inderdaad irrelevant wanneer die regel van bij de aanvang andere overwegingen mee in rekening wil brengen. Of om het anders te zeggen: wie vandaag het Niemeyer- of d'Hondt-stelsel zou koppelen aan een expliciete kiesdrempel van vijf, tien, of meer procent van de stemmen (hetgeen in andere landen daadwerkelijk gebeurt, en bij ons her en der is voorgesteld als een flankerende maatregel bij het eventuele opgeven van de Imperiali-regel), zondigt natuurlijk ook per definitie tegen het fameuze proportionaliteits-beginsel.¹⁴

Ironisch genoeg kan men net bij dit laatste type regels Imperiali's kritiek op het 'willekeurige karakter' overnemen: met de formules uit tabel 6 in het achterhoofd ziet men al vlug dat *expliciete kiesdrempels die louter op stemaandelen zijn gebaseerd geheel voorbijgaan aan*

¹⁴ Dat de regering in 1921 achter het voorstel Imperiali stond, heeft alles te maken met haar erkenning van het gegeven dat kiesdrempels dikwijls worden toegevoegd in zuivere systemen om een goed beleid te kunnen voeren. Eerste minister Carton de Wiart stelde het in de Senaat als volgt: "Assurément, le quorum n'est pas dans la ligne stricte de la représentation proportionnelle, et ceux (...) que j'appellerai des proportionnalistes de la stricte observance ne manquent pas (...) de s'insurger contre une atteinte évidente à la rigueur du principe dont il se réclament. Le quorum n'est, en réalité, qu'une concession faite par beaucoup de proportionnalistes aux contingences de la vie politique, telles que l'expérience les leur a révélées (...) Comment peut-on justifier cette notion? Par le souci d'éviter que des intérêts secondaires ou accessoires ou même insignifiantes ne viennent entraver la bonne marche des affaires en introduisant, au sein des conseils communaux, des mandataires beaucoup moins préoccupés de l'intérêt public que de la défense de revendications particulières, voire même personnelles."

andere relevante parameters zoals de omvang van de gemeenteraad en het aantal aanwezige partijen.

Een dieper inzicht in de specifieke historische achtergronden van een welbepaalde regel, is natuurlijk niet hetzelfde als een fundamentele rechtvaardiging van die regel. De principiële kritiek op (natuurlijke of artificiële) kiesdrempels is ook vandaag zeker niet uit de lucht. Het laatst vermelde resultaat toont aan dat, zelfs voor diegenen die sympathie hebben voor de idee van een quorum, de keuze voor Imperiali finaliter nog steeds een bijkomend voordeel oplevert voor grotere partijen. Misschien is dat een vertekening te veel?

4. EÉN MAN, ÉÉN STEM? DE ILLUSIE VAN ÉÉN ‘OBJECTIEF EERLIJK’ SYSTEEM

Vertekeningen, drempels, en dies meer zijn niet het enige aandachtspunt in de wetenschappelijke literatuur rond zeteltoewijzingsmethodes. Specifiek voor het onderzoek naar evenredige vertegenwoordiging ging er traditioneel nogal veel aandacht naar de vraag welke methode er het ‘best’ in slaagt om het streefdoel van de perfecte proportionaliteit tussen stemmen en zetels structureel zo goed mogelijk te benaderen. In het zog van die vraagstelling zag specifiek in de *political science* literatuur een overvloed aan (dis)proportionaliteitsindices het daglicht (zie Taagepera en Grofman, 2003, voor een recent overzicht). Auteurs als Balinski en Young (1982), Gallagher (1991), Monroe (1994), Pennisi (1998), e.a. hebben er echter terecht op gewezen dat de meting van de intrinsieke disproportionaliteit van een methode in wezen nooit echt objectief kan zijn. De reden daarvoor is dat, althans binnen de klasse van wat we eerder proportionele methodes hebben genoemd (en waar de Imperiali dus *niet* toe behoort), elke methode in feite kan begrepen worden als een methode die tracht de onevenredigheid te minimaliseren. Het enige verschil tussen de methodes is de wijze waarop dat te minimaleren objectief concreet wordt ingevuld.

We beperken ons tot een bondige opsomming van criteria die intrinsiek verbonden zijn met de drie methoden die tot dusverre de revue zijn gepasseerd.¹⁵

1. De d’Hondt-methode minimaliseert de oververtegenwoordiging van de meest oververtegenwoordigde partij.
2. De Niemeyer-methode minimaliseert het globale verschil tussen de toegewezen zetels en de natuurlijke quota.

¹⁵ We verwijzen naar Grilli di Cortona e.a. (1999) voor een meer volledig overzicht. In de tekst beperken we ons tot het vermelden van één criterium per methode, dit terwijl een methode soms meer dan één disproportionaliteitsindex minimeert.

3. De Adams-methode minimaliseert de ondervertegenwoordiging van de meest ondervertegenwoordigde partij.¹⁶

Men kan voor of tegen elk van deze principes zijn, en bij uitbreiding geldt dat voor de andere proportionaliteits-criteria die in nog andere systemen van zeteltoewijzing zijn ingebakken. Maar pro of contra is dan in laatste instantie een kwestie van waardeoordelen. De moraal van het verhaal is hier inderdaad dat de zoektocht naar de eerlijkste methode onlosmakelijk verbonden is met de specifieke invulling die men aan de gelijkheidsidee, d.w.z. aan het veelgeprezen ‘één man, één stem’-principe wil geven. En uitiem is dat een normatieve keuze. Alvast vanuit die optiek zijn er bijgevolg geen zuiver wetenschappelijke argumenten aan te dragen om, indien men toch de overstap propageert naar een zuiver proportioneel systeem, deze of gene methode te verkiezen boven Imperiali.

Maar er is meer. Het ‘één man, één stem’-beginsel is ontegensprekelijk erg relevant. Indien de aandacht echter gaat naar het *politieke* probleem hoe voorkeuren van kiezers, over zetelverdelingen tussen partijen, uiteindelijk hun weerslag zullen vinden in lokale beslissingen, dan dient, althans volgens ons, datzelfde principe misschien beter vanuit een geheel andere invalshoek te worden beschouwd. Concreet gaat de traditionele benadering voorbij aan het feit dat na de verkiezingen de politici aan zet zijn, dat zij op basis van de zetelverhoudingen op zoek gaan naar coalities, en dat uiteindelijk één bestuurscoalitie het gemeentelijke beleid zal uitvoeren. Of om het zo uit te drukken: evenredige vertegenwoordiging is uiteindelijk slechts een tussenstap naar de representatieve democratie.¹⁷

5. COALITIEVORMING EN REPRESENTATIEVE DEMOCRATIE

Om het vervolg van onze analyse te verduidelijken, introduceren we eerst enkele begrippen. We doen dat aan de hand van een voorbeeld. Stel dat een totaal van negen zetels als volgt verdeeld is over drie partijen: A en B hebben elk 4 zetels, en partij C heeft er 1. Om een meerderheid te halen bij een stemming zijn in deze raad 5 zetels nodig. Dat betekent dus dat in dit voorbeeld vier mogelijke meerderheidscoalities mogelijk zijn. We sommen ze op:

¹⁶ We passen de d'Hondt-index en de Adams-index even toe op het Ieperse voorbeeld uit tabel 3. Wanneer men d'Hondt zou gebruiken, is de Ieperse CVP met 47.4% van de stemmen en 51.52% van de zetels het meest oververtegenwoordigd ($51.52/47.4 = 1.09$). Op de tweede plaats in termen van zetel-stemverhouding komt de SP ($18.18/17.42=1.04$). Door één zetel van de CVP naar de SP te schuiven, zou de grootste oververtegenwoordiging echter nog groter zijn geweest ($21.21/17.42 = 1.21$). Vander Weyden (2001) gebruikt deze index bij de beoordeling van het Belgische federale kiessysteem. In termen van de Adams-index zien we dat de duurste Ieperse zetel naar Agalev zou gaan (1300 stemmen voor 1 zetel). Indien men Agalev of een kleinere partij geen enkele zetel had toebedeeld, of bijvoorbeeld een zetel zou afnemen van de lijst VIA, zou die kostprijs (gevoelig) verhogen.

¹⁷ Nurmi (1981) en Johnston (1996) poneren een gelijkaardig idee, evenwel zonder empirische toetsing.

A en B: 8 zetels A en C: 5 zetels B en C: 5 zetels A, B en C: 9 zetels.

We noemen elk van deze vier coalities een *winnende* coalitie. De laatste coalitie in deze opsomming brengt alle verkozenen samen en beschikt dus over alle zetels. Deze ‘volle’ coalitie is winnend, maar is in feite groter dan noodzakelijk. De volle coalitie kan immers alle verkozenen van precies één partij (A, B, of C) afstoten zonder de meerderheid te verliezen. Dat geldt niet voor de eerste drie coalities, die de verkozenen uit precies twee partijen samenbrengen. Deze coalities zijn niet te groot: indien één partij zich terugtrekt uit de coalitie, dan verliest die coalitie de meerderheid. We noemen deze eerste drie coalities *minimaal winnend*. Het gaat met andere woorden om winnende coalities die elke partij in de coalitie nodig hebben om de meerderheid te behouden.

Meerpartijensystemen en het politieke machtsspel

Laat ons vervolgens het ‘één man, één stem’-beginsel even vanuit het perspectief van de uiteindelijke beslissingsmacht bekijken. Een gemeente moet met behulp van de gewone meerderheidsregel beslissen of ze een bepaald project al dan niet opstart. In het geval van directe democratie (zonder representatie) zouden alle kiezers hun stem mogen uiten voor of tegen het project. De stemmen worden geteld en de meerderheid haalt de slag thuis. In geval van representatieve democratie brengen enkel de verkozenen hun stem uit. We zeggen dat de verkozenen de democratie representeren indien de twee uitkomsten dezelfde zijn.

Het is eenvoudig om deze idee te vertalen in termen van zeteltoewijzingsregels. Formeel kunnen we de stemcijfers voor de partijen (genummerd van 1 tot en met p) voorstellen als s_1, s_2, \dots, s_p en de overeenkomstige zetelaantallen als z_1, z_2, \dots, z_p . De stemcijfers tellen op tot S , de zetelaantallen tellen op tot Z . In deze notatie, kunnen we over een waarlijk representatieve democratie spreken indien voor elke coalitie R van partijen geldt dat

$$\sum_{j \in R} s_j \geq \frac{S+1}{2} \text{ als en slechts als } \sum_{j \in R} z_j \geq \frac{Z+1}{2}.$$

Aan de linkerkant staat de voorwaarde opdat de kiezerscoalitie R winnend is op basis van haar stemmenaandeel, rechts de voorwaarde opdat diezelfde coalitie R winnend is op basis van haar zetelaandeel. Indien aan beide voorwaarden simultaan voldaan (of simultaan niet voldaan) is, dan is de representatie een perfecte weerspiegeling van de kiezersbevolking.¹⁸ Laten we even terugkeren naar het voorbeeld met drie partijen. Hieronder voegen we

¹⁸ Let op, we pleiten hier geenszins voor de invoering van referenda (wel integendeel, een ‘waarlijke’ representatie maakt referenda overbodig). We proberen hier enkel het begrip representatieve democratie in een eenvoudig formeel kader te vatten.

stemaantallen toe alsook een alternatieve zetelverdeling.

Tabel 8: stemmen, zetels, en meerderheden in een fictief voorbeeld

Partij	Stemmen	Zetels I	Zetels II
A	1200	4	3
B	1300	4	3
C	200	1	3
Meerderheids- drempel	1350	5	5

De 4-4-1 verdeling van de zetels is op grond van bovenstaande invalshoek een goede representatie. Men kan makkelijk uitrekenen dat de vier minimaal winnende coalities op basis van de stemcijfers precies samenvallen met de minimaal winnende coalities op basis van de zetelaandelen. De kat komt op de koord indien we vervolgens vaststellen dat ook de zetelverdeling 3-3-3 op basis van bovenstaand criterium een perfecte weerspiegeling vormt van de relevante machtsverhoudingen binnen de kiezerspopulatie: weer is immers een minimale coalitie van twee groepen nodig opdat men een meerderheidsbeslissing kan nemen.

We onderstrepen nogmaals dat dit resultaat zich laat verklaren door de specifieke invalshoek die we in deze sectie aanhouden: in deze optiek is niet het precieze aantal zetels relevant, maar geldt als cruciale maatstaf de feitelijke beslissingsmacht die een partij opbouwt met haar zetels.

Tabel 8 laat vermoeden dat enige speling mogelijk is in termen van zetelaantallen vooraleer men tot een wezenlijk verschillende (beleids-)representatie van de kiezerscoalities komt. Maar er kunnen beslist grote afwijkingen zijn. Het volstaat om even terug te kijken naar het voorbeeld dat we in tabel 2 weergaven. Daar hadden we zes partijen met stemcijfers 38-16-15-14-14-14 ($S=111$) en met een Imperiali-zetelverhouding van 6-1-1-1-1-1 ($Z=11$). Bekijken we de minimaal winnende coalities op basis van de stemcijfers, dan zien we dat de grootste partij precies twee kleine partijen nodig heeft om een meerderheid van 56 kiezers te behalen. Verder zijn de stemcijfers van vier kleine partijen net voldoende om een minimaal winnende coalitie te vormen: wanneer de stemcijfers in plaats van de zetels zouden tellen, is $15+14+14+14=57$ inderdaad al een meerderheid ($112/2=56$). Imperiali weerspiegelt deze machtsverhoudingen helemaal niet. Op basis van de uiteindelijke zetelaantallen heeft de grootste partij de absolute meerderheid: coalitievorming is zelfs niet nodig. In dit voorbeeld hebben we dus, in termen van ons criterium, allesbehalve een goede representatie.

Zo komen we bij een vraag die minstens even relevant is bij het beoordelen van zeteltoewijzingsmethodes in een representatieve democratie: *in welke mate slagen verschillende regels er in om de a priori onderhandelingsmacht in termen van stemmen te handhaven bij de vertaling naar onderhandelingsmacht in termen van zetels?*

Twee maatstaven voor macht

Om op die vraag een antwoord te kunnen geven, maken we gebruik van zogeheten power indices of *maatstaven voor onderhandelingsmacht*. Ook hier voorziet de literatuur een ruim aanbod. We selecteren de absolute Banzhaf (of Banzhaf-Penrose) index en de minimaal-winnende index.¹⁹

De absolute Banzhaf-index steunt op de formules die we eerder weergaven. Elke partij heeft een gewicht w_1, w_2, \dots, w_p . Deze gewichten kunnen ofwel stemcijfers (s_i) of zetelaantallen (z_i) voorstellen. Om de meerderheid te halen is een quorum Q vereist. We noemen een coalitie R winnend indien het totale gewicht van de partijen in R groter of gelijk is aan het quorum. Of formeel:

$$\text{Coalitie } R \text{ is winnend} \quad \text{als en slechts als} \quad \sum_{j \in R} w_j \geq Q.$$

De conceptuele tegenhanger daarvan noemen we logischerwijs een verliezende coalitie. We concentreren ons op de i -de partij. Of ze winnend zijn of verliezend, er zijn steeds 2^{p-1} mogelijke coalities die i bevatten. We noemen de i -de partij *doorslaggevend* in R indien de coalitie R mét i winnend is, en diezelfde coalitie zonder partij i verliezend.

Intuïtief is het duidelijk dat de onderhandelingspositie van partij i mee bepaald wordt door het aantal coalities waarin die partij doorslaggevend is. De absolute Banzhaf-index van een partij capteert precies die idee. Het is de verhouding van het aantal coalities waarin die partij doorslaggevend is tot het totale aantal coalities waartoe die partij in principe kan behoren. Of lichtjes anders verwoord: de absolute Banzhaf-index is de kans dat in een lukraak getrokken coalitie die i bevat de i -de partij ook doorslaggevend is.

We verduidelijken nog even aan de hand van de rechterkolom van tabel 8: er zijn 4 (dus 2^{3-1}) coalities die partij A bevatten, nl. $\{A\}$, $\{A,B\}$, $\{A,C\}$ en $\{A, B, C\}$. Slechts in 2 van die vier coalities, nl. $\{A,B\}$ en $\{A,C\}$ is partij A doorslaggevend. De absolute Banzhaf-index van A is

¹⁹ De Shapley (of Shapley-Shubik) index is wellicht de bekendste maatstaf die we links laten liggen. We volgen hier de bevindingen van Coleman (1971), Felsenthal en Machover (1998), Laruelle en Valenciano (2001), en Leech (2002). Al deze studies wijzen op gebreken van de Shapley index als power-maatstaf in de hier uiteengezette context. Leech (2002) ziet vooral de absolute Banzhaf of Banzhaf-Penrose index als een goede empirische maatstaf (met bovendien een zeer heldere interpretatie).

daar dus gelijk aan 0.5. We herhalen nog even dat in dat specifieke voorbeeld A ook doorslaggevend is in twee van de vier coalities in termen van stemcijfers (en in termen van de alternatieve zetelverdeling). Ook in dat geval is de index voor A dus gelijk aan 0.5.

De absolute Banzhaf-index genereert getallen tussen 0 en 1. Een partij krijgt de nulwaarde toegewezen indien ze nooit doorslaggevend is. De index van een partij is gelijk aan 1 indien die partij op zich het quotum behaalt (d.i. wanneer $w_i \geq Q$). De absolute Banzhaf-index van elke andere partij is dan uiteraard gelijk aan 0. Een voorbeeld van die uitkomst vinden we bij de eerder besproken Imperiali-zetelverdeling voor de partijen uit tabel 2.

De *minimaal-winnende index* is een engere maatstaf. Die beperkt de zoektocht naar de onderhandelingsmacht van een partij i immers tot de verzameling van minimaal winnende coalities. Of formeel (met MW de verzameling van de minimaal winnende coalities):

$$MW_i = \frac{\#\{R \mid R \in MW \text{ en } i \in R\}}{\#MW}.$$

In de teller vinden we het aantal minimaal winnende coalities die partij i bevatten, in de noemer het totale aantal minimaal winnende coalities. Gegeven de assumptie dat de regerende coalitie altijd minimaal winnend is, bepaalt deze index dus de kans dat een partij tot de regerende coalitie behoort.

Laten we dit even toelichten aan de hand van de verkiezingsuitslagen van acht oktober 2004 in Frasnes-les-Anvaing. Van de 8415 ingeschreven kiezers werden 7679 neergelegde stemmen geteld waarvan 7196 geldige en 483 blanco/ongeldig. De volgende tabel geeft de vijf lijsten, de stemcijfers; de zetelverdeling op basis van Niemeyer (N), d'Hondt (d'H), en Imperiali (I) en de minimaal winnende index (MW) op basis van de vier wegingen (stemmen, c.q. zetelaantallen van de drie methodes).

Tabel 9: zetelverdeling en onderhandelingsmacht in Frasnes-les-Anvaing

Partij	stemmen	N	d'H	I	MW(S)	MW(N)	MW(d'H)	MW(I)
A PRL-IC	2889	8	9	10	0.75	0.75	0.75	0.80
B PS	1625	5	5	5	0.50	0.50	0.50	0.40
C PSC	1066	3	3	3	0.50	0.50	0.50	0.40
D UC	1004	3	3	2	0.50	0.50	0.50	0.40
E ECOLO	612	2	1	1	0	0	0	0.40
Totaal	7196	21	21	21				

In dit geval is o.a. de coalitie $\{A,D\}$ minimaal winnend in termen van stemcijfers: $2889 + 1004 = 3893$ kiezers volstaan om het quorum $3599 = 7196/2 + 1$ te halen, en tegelijk zijn zowel A als D daarvoor absoluut noodzakelijk. Analoge berekeningen tonen dat de minimaal winnende coalities op basis van stemcijfer, Niemeyer, en d'Hondt hier samenvallen. We sommen ze op:

$$\{A,B\}, \quad \{A,C\}, \quad \{A,D\}, \quad \{B,C,D\}.$$

Bijgevolg vallen ook de minimaal winnende indices samen (zie de kolommen $MW(S)$, $MW(N)$, en $MW(d'H)$). Indien we daarentegen de Imperiali zetelverdeling gebruiken, dan bekomen we de volgende minimaal winnende coalities:

$$\{A,B\}, \quad \{A,C\}, \quad \{A,D\}, \quad \{A,E\}, \quad \{B,C,D,E\}.$$

In vergelijking met de vorige opsomming is er een coalitie bijgekomen (10+1 zetels vormt inderdaad een meerderheid), en bestaat de laatst vermeldde nu uit vier partijen. We eindigen deze paragraaf met de volgende stelling.

Er bestaat geen zeteltoewijzingsprocedure die elke verkiezingsuitslag omzet naar een zetelverdeling, zo dat de Banzhaf-index op basis van stemcijfers gelijk is aan de Banzhaf-index op basis van zetelaantallen.

Dit negatieve resultaat impliceert meteen de uitdaging om de machtsverhoudingen op basis van zetelverdeling zo goed als mogelijk te laten aansluiten bij de machtsverhoudingen op basis van stemcijfers.

Welk zeteltoewijzingsstelsel behoudt het best de oorspronkelijke machtsverhoudingen?

We hebben oefeningen zoals die in Tabel 9 uitgevoerd voor de gemeenteraads-verkiezingen van 2000. Voor elke gemeente hebben we de zetelverdelingen bepaald volgens de Imperiali-, d'Hondt- en Niemeyer-methode. Vervolgens hebben we de absolute Banzhaf en de minimaal-winnende indices berekend gebaseerd op de stemcijfers en op de drie zetelverdelingen; en dit voor elke gemeente en voor elke partij. Gegeven de 589 gemeenten met gemiddeld 4.8 lijsten bekomen we een dataverzameling van 2826 observaties. Elke observatie stelt een bepaalde partij voor in een bepaalde gemeente. Per observatie hebben we de twee power indices gebaseerd op het stemcijfer enerzijds en de power indices gebaseerd op de Imperiali-, d'Hondt- en Niemeyer-zetelaantallen anderzijds. Zo kunnen we toetsen welke van de drie systemen het beste de meerderheden van de kiezers representeert.

We bekijken eerst de minimaal-winnende index. Tabel 10 toont vooreerst in hoeveel gemeenten (van de 589), en bij hoeveel observaties (van de 2826) de indices gebaseerd op de zetelaantallen *samenvallen* met de indices gebaseerd op stemcijfers.

Tabel 10: Overeenkomst tussen de minimaal-winnende index o.b.v. stemcijfers en de minimaal-winnende index o.b.v. zeteltoewijzing

	Niemeyer	d'Hondt	Imperiali
Gemeenten	487 (82.69%)	441 (74.87%)	382 (64.86%)
Lijsten	2195 (77.67%)	1928 (68.22%)	1502 (53.15%)
Gem. Abs. Afwijking	0.11	0.18	0.26
Fout ≤ 0.05	87.19%	75.83%	59.06%
Fout ≥ 0.40	0.92%	2.87%	10.23%

Voor wie gewend is te redeneren in zetelverschuivingen, zetel-stemverhoudingen e.d., toont deze tabel wellicht een onverwacht positief beeld. In 82.69% van de gemeenten geeft het systeem Niemeyer alle partijen precies evenveel kans op deelname tot het bestuur als hun stemcijfers doen vermoeden. ‘Zelfs’ de Imperiali-regel genereert in bijna tweederde van de gemeenten een verdeling die in termen van onderhandelingsmacht een perfecte weerspiegeling is van de onderliggende machtsindex in termen van stemcijfers. De percentages gekoppeld aan gemeenten (eerste lijn) liggen boven de percentages gekoppeld aan de individuele lijsten (tweede lijn). De verschillen in waarden treden vooral op in gemeenten met relatief meer lijsten. In gemeenten met een klein aantal lijsten liggen de verhoudingen meestal duidelijker, en worden deze verhoudingen met meer kans op de juiste manier gerepresenteerd.

We vermelden bovendien dat 1410 van de 2826 lijsten door de drie systemen tegelijkertijd perfect gerepresenteerd worden: *in termen van de index voor onderhandelingsmacht maakt het dus in de helft van alle observaties niet uit of ze met het stemcijfer, het Niemeyer-, d'Hondt- of Imperiali-zetelaantal gewogen worden* (vergelijk met onze eerdere uitspraak dat slechts in 8.15% van alle gemeenten de zetelverdeling volgens Imperiali, d'Hondt en Niemeyer identiek zou zijn). Een deel van de verklaring daarvoor is natuurlijk te vinden in de tabellen 8 en 9: zetelverschuivingen genereren niet altijd verschuivingen in onderhandelingsmacht.

De representatie is het zwakste in Lincent/Lijsem en in Welkenraedt. In beide gemeenten hebben de drie deelnemende partijen op basis van stemcijfers een gelijke minimaal winnende

index (gelijk aan $2/3$). De drie methodes (Niemeyer, d'Hondt, en Imperiali) geven in termen van zetelaandeel de absolute meerderheid aan één partij.²⁰

De volgende rij in tabel 10 geeft binnen de groep van observaties met afwijkende cijfers de gemiddelde absolute afwijking. Met andere woorden, bij de 631 (=2826 - 2195) lijsten met een minimaal winnende index die op basis van stemcijfers afwijkt van de index op basis van de Niemeyer-zetels, bedraagt de fout gemiddeld genomen 0.11. Die gemiddelde fout is meer dan het dubbele voor de Imperiali-regel. De twee laatste rijen geven de percentages (van het totale aantal lijsten) waarvan de afwijking kleiner is dan 0.05, resp. groter dan 0.40. Ook hier zien we vrij duidelijk dat de fouten groter worden naarmate men verder opschuift in de richting van Imperiali.

We mogen zeker niet zomaar besluiten dat Niemeyer *altijd* beter presteert op grond van dit criterium. De gevallen waar Niemeyer het slechter doet zijn echter vrij schaars. Zo zijn er bijvoorbeeld slechts 126 observaties (of 4.46% van de 2862) waar de index op basis van Imperiali beter scoort dan de Niemeyer-tegenhanger.²¹ Op basis van de *gemiddelde* prestaties in onze gegevensverzameling kunnen we stellen dat Niemeyer het beste scoort in termen van minimaal winnende indices, en Imperiali het slechtste.

We rapporteren ten slotte gelijkaardige cijfers voor de absolute Banzhaf-index in tabel 11. Hier verschijnt een beeld dat voorgaande bevindingen ten volle ondersteunt. Aansluitend vermelden we dat ook bij gebruik van deze maatstaf in de kleine helft van de observaties de onderhandelingsmacht op basis van stemcijfers perfect weerspiegeld wordt in die van de zetelaantallen, ongeacht de feitelijke methode die men gebruikt.

²⁰ Een dergelijk fenomeen zal met geen enkele van de hier besproken regels uitgesloten worden. Het is immers altijd mogelijk dat een kleine partij geen enkele zetel behaalt terwijl ze op basis van stemcijfers in minstens een coalitie doorslaggevend is. Bekijk bijvoorbeeld het geval met drie partijen, een partij behaalt 1 stem en de twee andere partijen behalen elk n stemmen (met n groot). Geen enkele van de hier besproken regels zal een zetel toekennen aan die ene stem en nochtans kan deze ene stem op basis van stemcijfers doorslaggevend zijn.

²¹ Nochtans zitten net hier opvallende gevallen bij waar we al eerder naar verwezen: zowel in de Luikse gemeente Modave als in de Henegouwse gemeente Rumes breekt de Niemeyer-uitkomst de absolute meerderheid van één partij op basis van haar stemcijfers. De systemen d'Hondt en Imperiali zetten deze meerderheid getrouw om naar een meerderheid in zetels.

Tabel 11: Overeenkomst tussen de absolute Banzhaf- index o.b.v. stemcijfers en de absolute Banzhaf index o.b.v. zeteltoewijzing

	Niemeyer	d'Hondt	Imperiali
Gemeenten	487 (82.69%)	436 (74.02%)	357 (60.61%)
Observaties	2196 (77.71%)	1913 (67.69%)	1493 (52.83%)
Gem. Abs. Afwijking	0.07	0.09	0.12
Fout ≤ 0.05	89.28%	78.84%	61.78%
Fout ≥ 0.40	0.32%	3.40%	9.73%

Op basis van deze bevindingen stellen we dus:

Gemiddeld gezien presteert de Niemeyer-regel het best in het handhaven van de a priori onderhandelingsmacht die is vervat in de oorspronkelijke stemaandelen. De Imperiali-regel presteert van de drie regels gemiddeld gezien het minst goed.

6. IMPERIALI: EEN NADEEL VOOR KLEINE PARTIJEN?

Eens men de overstap wil maken naar het power-criterium, botst men op vrij merkwaardige vaststellingen. Zo kan het bijvoorbeeld zijn dat een partij op basis van haar stemcijfer geen onderhandelingsmacht heeft, maar na de zeteltoewijzing toch een positieve Banzhaf-index krijgt toegewezen. De gemeente Bekkevoort is een passende illustratie.

Tabel 12: Een 'free lunch' in Bekkevoort

	Stemmen	Imperiali
GBL	727	3
VLD	1031	4
CVP	1065	4
SP	1319	6
totaal	4142	17

GBL behaalt drie zetels, en dit ongeacht de toewijzingsmethode. Op basis van haar stemcijfer is deze lijst nooit doorslaggevend: een coalitie van twee van de drie overige partijen volstaat

om meer dan de helft van de stemmen binnen te halen. Maar op basis van de zetelaandelen behaalde deze lijst een Banzhaf index van 0.25. In de tabel ziet men dat de coalitie GBL-VLD-CVP minimaal winnend is (met 11 van de 17 zetels). Deze wijziging in onderhandelingsmacht is ook daadwerkelijk gehonoreerd: in Bekkevoort bestaat de regerende coalitie precies uit de drie kleinere partijen; GBL mocht zelfs de tweede schepen leveren.

Net omdat de natuurlijke kiesdrempels bij d'Hondt en vooral bij Imperiali hoger liggen dan bij Niemeyer, kan men verwachten dat dit fenomeen van 'onterechte' onderhandelingsmacht het minst speelt bij Imperiali. Een blik op de gegevens leert alvast dat er 574 observaties zijn, verspreid over 277 gemeenten, die net als hierboven een stemcijfer-Banzhaf hebben met waarde nul, maar die met de Niemeyer-methode toch zetels krijgen toegewezen. Bij een overstap naar d'Hondt zakt dit naar 513 observaties uit 262 gemeenten. Bij Imperiali zijn het 427 lijsten uit 235 gemeenten. Als we in plaats van zetelaantallen kijken naar de daarmee overeenstemmende Banzhaf-indices, blijkt het fenomeen beter mee te vallen: 26 lijsten met een stemcijfer-Banzhaf gelijk aan 0, hebben volgens ten minste een van de regels een zetel-Banzhaf verschillend van nul. 20 ervan weten hun zetel-Banzhaf op basis van Niemeyer positief te maken, 11 (ook) op basis van d'Hondt en slechts 6 op basis van Imperiali. In vier van deze gemeenten hebben deze lijsten bovendien ook al door de twee andere regels een positieve Banzhaf.

We bekijken even de twee andere gemeenten. In Poperinge behaalt het Vlaams Blok een zetel (volgens Imperiali). De zetelverdeling is daar: 12-6-6-1, de ene zetel kan dus doorslaggevend zijn. De verdeling volgens d'Hondt: 11-7-6-1 (daar is die ene zetel nooit doorslaggevend). En volgens Niemeyer: 11-6-6-2 (op die basis zou Vlaams Blok over 2 zetels beschikken en doorslaggevend kunnen zijn). Zowel bij Imperiali als bij Niemeyer klimt de Banzhaf op basis van zetelaandeel van 0 naar 0.25. Het andere geval, Frasnes-lez-Anvaing, ontmoetten we eerder in tabel 7. De ene Imperiali-zetel van ECOLO kan meteen ook doorslaggevend zijn, terwijl dat niet geldt voor de ene d'Hondt-zetel en evenmin voor de twee zetels op basis van Niemeyer. In Frasnes-lez-Anvaing heeft ECOLO de positieve Banzhaf op basis van zetelaandeel dus te danken aan het systeem Imperiali. Dit voorbeeld plaatst meteen ook een vraagteken bij de uitspraak 'Imperiali benadeelt de kleinste partijen':

De uitspraak 'Imperiali benadeelt de kleinste partijen' is correct als het over het aantal zetels gaat. Dit impliceert echter niet dat de Imperiali-regel kleinere partijen benadeelt in termen van onderhandelingsmacht.

Frasnes-lez-Anvaing is een mooie illustratie. Precies omdat Imperiali 10 zetels van de 21 toekent aan de grootste lijst (PRL-IC), kan die ene zetel van ECOLO doorslaggevend zijn.

Niemeyer en d'Hondt geven minder gewicht aan de PRL-IC, en de kleine partij ECOLO verliest al haar onderhandelingsmacht.

Deze bevinding kan overigens worden uitgebreid naar andere kleine partijen: 16 lijsten met 1 (Imperiali) zetel gaan er wat hun onderhandelingsmacht betreft op vooruit in vergelijking met hun stemcijfer-Banzhaf, zo ook 26 lijsten met twee zetels, en 24 lijsten met drie zetels. Imperiali geeft aan 40 van deze 66 lijsten een grotere Banzhafwaarde dan d'Hondt en Niemeyer zouden doen. Dit zijn weliswaar kleine aantallen, maar ze onderstrepen verder dat Imperiali aan kleine partijen meer onderhandelingsmacht *kan* geven dan op basis van het stemcijfer, d'Hondt, of Niemeyer.

De spiegeling van deze uitspraak is dat Imperiali, in termen van finale onderhandelingsmacht, niet per se in het voordeel hoeft te spelen van de grote partijen. Het is inderdaad erg opvallend dat in liefst 376 van de 589 gemeenten de Banzhaf-index van de grootste partij op basis van het Niemeyer-zetelaantal minstens even hoog is als de overeenkomstige indices voor d'Hondt en Imperiali.²² Ter vergelijking: de onderhandelings-macht van de grootste partij wordt bij een Imperiali-zetelverdeling in 132 gemeenten strikt hoger dan door de andere twee methodes.

²² De onderhandelingsmacht van de grootste partij is onafhankelijk van de gehanteerde toewijzingsmethode in 152 gemeenten, maar in 224 gemeenten leidt het Niemeyer-resultaat tot een strikt hogere index. Bemerkt dat we ons hier beperken tot een vergelijking tussen Niemeyer, d'Hondt en Imperiali. Andere regels, zoals bv. die van Adams, kunnen dit resultaat mogelijk nog versterken.

7. BESLUIT

Welke regel *is* nu eigenlijk de beste? Eén bemerking hebben we al in de inleiding aangehaald: er zijn vele invalshoeken mogelijk om die vraag te beantwoorden, en afhankelijk van het aangehouden perspectief kan de voorkeur in een welbepaalde richting kantelen. Overigens is het spectrum aan regels veel breder dan de typisch Belgische ‘heilige drievuldigheid’ Imperiali, d’Hondt en Niemeyer waartoe we ons hier hebben beperkt. Een werkelijk fundamentele discussie vergt dat ook die alternatieven worden gewikt en gewogen. De resultaten uit zo’n globale oefening kunnen dan worden gezet naast die van bovenstaande analyse. We sommen enkele opvallende bevindingen nog eens even op.

Ten eerste leren we uit het majorisatieresultaat en uit de vergelijking van de vertegenwoordigingsdrempels dat de Imperiali-regel ongetwijfeld in het voordeel speelt van grotere partijen, althans wanneer men dat voordeel in termen van zetelaantallen interpreteert. Dat Imperiali geen evenredige vertegenwoordiging nastreeft in de strikte zin, is evenzeer duidelijk (cf. tabel 5) maar daarbij herhalen we direct dat zulks precies de bedoeling was van de toenmalige wetgever. Een regel *met* een ingebouwde, ‘natuurlijke’ kiesdrempel, dat was het toenmalige opzet, en we hebben aangetoond dat Imperiali daarin redelijk goed is geslaagd.

Met het oog op de discussies van vandaag onderstrepen we opnieuw dat de notie van een natuurlijke kiesdrempel vandaag ironisch genoeg uit de debatten lijkt te zijn verdwenen. Als er al tegenwoordig drempels worden voorgesteld, dan lijken die verdacht veel op de ogenschijnlijk ongekunstelde, maar feitelijk ‘brutale’ en ‘willekeurige’ variant waarmee Imperiali komaf wilde maken. Als men vandaag overweegt om kiesdrempels in te voeren, lijkt het ons alvast beter om die direct te inspireren op wat we in de tekst de uitsluitings- en vertegenwoordigingsdrempels hebben genoemd (cf. tabel 6). Daarmee hebben we zeker niet gezegd dat de Imperiali-regel de enig mogelijke oplossing zou zijn voor wie voor een hoge natuurlijke kiesdrempel opteert. Integendeel, we hebben aangetoond dat grote partijen een *bijkomend* voordeel hebben, bovenop de natuurlijke Imperiali-drempel. Dit aspect lijkt ons moeilijk verdedigbaar.

Met deze uitspraak verlaten we het zuiver wetenschappelijk argumentarium. Maar dat is hoe dan ook onvermijdelijk: zoals we aantoonen kan de finale keuze nooit uitsluitend op grond van betere ‘wiskundige’ prestaties worden gemaakt. Het is al een illusie om te denken dat er zoiets bestaat als dé beste methodologie voor het bewerkstelligen van evenredige vertegenwoordiging. Deze kwestie hangt immers cruciaal af van de wijze waarop men de notie ‘één man, één stem’ een specifieke (en noodzakelijk waardegeladen) invulling geeft.

Dat is dan ook wat we aan het einde hebben geprobeerd, en wel door een andere invulling te geven dan diegene die men doorgaans in de literatuur terugvindt. Evenredige vertegenwoordiging is slechts een deelprobleem in de ruimere context van representatieve democratie: het ‘één man, één stem’-beginsel kan volgens ons dus ook evengoed in die ruimere context worden geëvalueerd. Het is net dat wat we hebben willen doen met onze vergelijkingen op basis van *power indices*.

Natuurlijk dringt verder onderzoek zich op. Sommigen zullen hier tegenwerpen dat de door ons gehanteerde concepten niet altijd de beste weergave zijn van feitelijke coalitievorming. Daaraan verwant is de kritiek dat we conflicten tussen verschillende partijen (e.g. het cordon sanitaire) vooralsnog helemaal uit onze analyse hebben geweerd.²³ Niettemin kunnen we uit onze simulaties wél afleiden dat de Imperiali-regel gemiddeld gezien slechter presteert dan zijn twee concurrenten als het gaat om de vraag of de oorspronkelijke coalitieverhoudingen in termen van stemmen een zo getrouw mogelijke weergave vinden in de onderhandelingsmacht die politici op basis van hun zetelaantal verwerven. Vanuit dit verruimde perspectief op wat een representatieve democratie idealiter zou moeten zijn, is dat opnieuw zeker geen pluspunt. Ten slotte gaven we aan dat die laatste invalshoek op zijn minst de kritiek nuanceert dat de Imperiali-regel de kleinste partij benadeelt, c.q. de grootste bevoordeelt. Het past hier zeker om te herhalen dat een regel als Niemeyer dikwijls een nog grotere a priori onderhandelingsmacht oplevert voor de grootste partij. Zulke resultaten zijn des te merkwaardiger in het licht van de wetenschap dat sommige auteurs (Coleman, 1971; Nurmi, 1996) de Banzhaf-index en aanverwanten als een benaderende a priori-maatstaf voor ‘krachtadig bestuur’ interpreteren.

Afsluiten doen we door een verwijt in herinnering te brengen dat Imperiali zelf tijdens de debatten van 1921 voor de voeten werd gegooid: zijn hele voorstel was uiteindelijk niets meer dan een *ad hoc*-constructie, weinig wetenschappelijk, en ondermeer ingegeven door de situatie in zijn eigen kiesdistrict. Zeteltoewijzingsprocedures zijn niet onschuldig in de zoektocht naar een betere representatieve democratie. Het debat is relevant. Niet in het minst omdat een zetelende meerderheid die keuze kan beïnvloeden.

²³ We willen hier echter verwijzen naar Laruelle en Valenciano (2002): één manier om de Banzhaf-index te interpreteren is precies als een instrument om de effecten van stemprocedures te evalueren van achter de Rawlsiaanse ‘veil of ignorance’, d.w.z. wanneer men een volstrekt onpartijdige positie inneemt t.a.v. de politieke rol die elk van de partijen naderhand daadwerkelijk aanneemt. Indien het cordon opgenomen wordt in de berekeningen, dan wordt de minimaal-winnende-index (op basis van zetels) van de betreffende partij op 0 gezet, voor de andere partijen moet de waarde van deze index herberekend worden.

Bibliografie

- Ackaert J (1990), "Imperiali, d'Hondt en Niemeyer als verdelingstechnieken bij de gemeenteraadsverkiezingen", *Res Publica* **32**, 537-556.
- Arrow, K. (1951), *Social Choice and Individual Values*, John Wiley and Sons: New York.
- Balinski ML, Young HP (1979), "Criteria for proportional representation", *Operations Research* **27**, 80-95.
- Balinski ML, Young HP (1982), *Fair representation: meeting the ideal of one man, one vote*, Yale University Press, New Haven.
- Beaufays J, Breny H (1971), "La representation proportionnelle dans les systèmes électoraux belges", *Annales de la Faculté de Droit de Liège* **16**, 529-560.
- Coleman JS (1971) "Control of collectivities and the power of a collectivity to act" in Lieberman B (ed) *Social Choice*. Gordon and Breach: New York.
- Felsenthal DS, Machover M (1999), *The measurement of voting power*. Edward Elgar: Cheltenham.
- Gallagher M (1991), "Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems", *Electoral Studies* **10**, 33-51.
- Gallagher M (1992), "Comparing proportional representation systems: quotas, thresholds, paradoxes and majorities", *British Journal of Political Science* **22**, 469-496.
- Grilli di Cortona P, Manzi C, Pennisi A, Ricca F, Simeone B (1999), *Evaluation and optimization of electoral systems*. SIAM: Philadelphia.
- Johnston RJ (1996), "Power indices and the design of electoral/constitutional Systems", in Holler M en Owen G (eds.), *Power indices and coalition formation*: Kluwer Academic Publishers: Dordrecht.
- Klima M (2001), "A redefinition of the system of proportional representation in the context of a high degree of disproportionality: A case of electoral engineering in the Czech Republic", *Paper for the 51st Political Studies Association Conference*.
- Laruelle A, Valenciano F (2001), "Shapley-Shubik and Banzhaf indices revisited", *Mathematics of Operations Research* **26**, 89-104.
- Laruelle A, Valenciano F (2002), "Power indices and the veil of ignorance", *International Journal of Game Theory* **31**, 331-339.
- Lauwers L, Van Puyenbroeck T (2005), "The Hamilton apportionment rule is in between the smallest and greatest divisor", *mimeo*.
- Leech, D (2002), "An empirical comparison of the performance of classical power indices", *Political Studies* **50**, 1-22.
- Marshall AW, Olkin I, Pükelsheim F (2002), "A majorization comparison of apportionment methods in proportional representation", *Social Choice and Welfare* **19**, 885-900.

- Monroe B (1994), "Disproportionality and malapportionment: measuring electoral inequity", *Electoral Studies* **13**,132-149.
- Nurmi H (1981), "The Problem of the right distribution of voting power", in Holler M (ed.), *Power, Voting, and Voting Power*. Physica-Verlag: Würzburg.
- Nurmi H (1996), "Calculus of consent in the EU Council of Ministers", in Holler M en Owen G (eds.), *Power indices and coalition formation*: Kluwer Academic Publishers: Dordrecht.
- Pennisi A (1998), "Disproportionality indexes and robustness of proportional allocation methods", *Electoral Studies* **17**, 3-19.
- Taagepera R, Grofman B (2003), "Mapping the indices of seats-votes disproportionality and inter-election volatility", *Party Politics* **9**, 659-677.
- Vander Weyden P (2001), "Disproportionaliteit van het Belgische kiessysteem", *IPSoM bulletin 2001/6*, KU Brussel.

Gegevensbank verkiezingsuitslagen: <http://www.vub.ac.be/belgianelections/Gemeenten.html>

LEUVENSE ECONOMISCHE STANDPUNTEN

- 1976 - 1. Louis BAECK, De inflatoire groeimachine (uitgeput)
2. Paul DE GRAUWE, Theo PEETERS, De recente inflatie: een structureel of een monetair probleem? (uitgeput)
- 1977 - 3. K. TAVERNIER, Krachtlijnen voor een Belgisch stabilisatiebeleid. (uitgeput)
4. Paul DE GRAUWE, Korporatisme en werkloosheid. (uitgeput)
5. Paul VAN ROMPUY, Enkele structurele aspecten van de crisis. (uitgeput)
6. Louis BAECK, Naar een nieuwe groeicyclus met een ander groeipatroon.
- 1978 - 7. Louis BAECK, Politiek verantwoordelijk handelen en socio-economisch optimum. (uitgeput)
8. Paul DE GRAUWE, Bureaukratische controle en het economisch systeem.
9. Paul VAN ROMPUY, Guido DE BRUYNE, De regionalisatie economisch bekeken. (uitgeput)
10. Louis BAECK, De nieuwe internationale economische orde en haar kritische tegenhangers. (uitgeput)
11. Theo PEETERS, Economisch federalisme: lessen uit het buitenland.
12. Dirk HEREMANS, Economische autonomie en economische unie, krachtlijnen voor een duurzame oplossing.
- 1979 - 13. Paul DE GRAUWE, Arbeidsduurvermindering en tewerkstelling.
14. Economisch Federalisme. (uitgeput)
Deel I: Financiële middelen en herverdeling, Paul VAN ROMPUY, Albert VERHEIRSTRAETEN, Regionale Herverdelings- en Financieringsstromen. Theo PEETERS, Financiële middelenvoorziening voor gemeenschappen en gewesten.
15. Economisch Federalisme.
Deel II: Organisatie en bevoegdheden, Dirk HEREMANS, Verkaveling van bevoegdheden en economische unie.
Vic VAN ROMPUY, Economisch stelsel en verdeling van bevoegdheden.
- 1980 - 16. Guy CLEMER, Karel TAVERNIER, Tewerkstelling en inkomensmatiging in België: een onvermijdelijke keuze.
17. Louis BAECK, Lokomotief strategie: met stoom uit de Eurovalutamarkt. (uitgeput)
18. Michel DOMBRECHT, Theo PEETERS, Sanering van de overheidsfinanciën: gevaarlijk of onvermijdelijk?
- 1981 - 19. Paul DE GRAUWE, Marcia DE WACHTER, Productie, tewerkstelling en verdeling. Een neo-liberale benadering.
20. Louis BAECK, De jaren tachtig in perspectief. (uitgeput)
21. Paul VAN ROMPUY, Patrick VAN CAYSEELE, Raming van de geregionaliseerde lopende rekening van de overheid in 1979.
22. Paul DE GRAUWE, Loonkosten, energiekosten en kapitaalkosten. België gedurende 1970-1980. (uitgeput)
23. Frans SPINNEWYN, Een verzekeringstechnische benadering van de werkloosheidsverzekering.

- 1982 - 24. Louis BAECK, Herstelbeleid, vroeger en nu. (uitgeput)
 25. Paul DE GRAUWE, Marc JANSSENS, Aanbodeconomische effecten van de belastingsdruk in België.
- 1983 - 26. Paul DE GRAUWE, Guy VERFAILLE, Linkse en rechtse gezondheidsindicatoren van de Belgische Economie.
 27. Louis BAECK, Hoe de crisis ombuigen. (uitgeput)
 28. Paul VAN ROMPUY, Maatschappelijke keuze en economische crisis.
 29. Vic VAN ROMPUY, Erik SCHOKKAERT, Begrotingstekorten, Rentelasten en Openbare schulden in België. Een kijk op halflange termijn.
- 1984 - 30. Dirk HEREMANS, Hans GEEROMS, Marktsector en budgetsector in België. Grenzen aan het overheidsbeslag?
 31. Paul DE GRAUWE, Guy VERFAILLE, Zijn de rentelasten van de overheidsschuld ondraaglijk geworden?
- 1985 - 32. Louis BAECK, De wonderbare wereld van de economische paradigma's. (uitgeput)
 33. Paul VAN ROMPUY, Solidariteitsmechanismen in federale staten. (uitgeput)
 34. Louis BAECK, De V.S. en de E.G.: vergelijking op lange termijn.
 35. Louis BAECK, Het economisch denken in het Spanje van de 16^e en 17^e eeuw.
 36. Guido DE BRUYNE, Paul DE GRAUWE, Herverdeling van het werk en makro-economisch evenwicht.
 37. Paul VAN ROMPUY, Arbeidsmarktflexibiliteit en werkloosheid.
- 1987 - 38. Paul DE GRAUWE, Anne FREMAULT, Micro- en macro-economische effectiviteit van de Belgische prijsreglementering.
 39. Louis BAECK, Kentering in de westerse economie
 40. Johan MORTELMANS, Erik SCHOKKAERT, Lode BERLAGE, Robert VERTONGHEN, De economische wenselijkheid van een snelspoorverbinding door België.
 41. Louis BAECK, De aandelenbeurzen, 1982-87: het lustrum van de stier.
 42. Lode BERLAGE, Dirk TERWEDUWE, Grondstoffenuitvoer van ontwikkelingslanden: machtsmiddel of struikelblok?
- 1988 - 43. Louis BAECK, De westerse economie na de krach. (uitgeput)
 44. Filip ABRAHAM, Nationale vakbonden, interprofessionele loonakkoorden en economische politiek.
 45. Paul VAN ROMPUY, m.m.v. Valentijn BILSEN, 10 jaar financiële stromen tussen de gewesten in België. (uitgeput)
 46. Dirk HEREMANS, Bevoegheidsverdeling en economische autonomie. De staatshervorming in het licht van 1992. (uitgeput)
 47. Wim MOESEN, Dirk HEREMANS, Paul VAN ROMPUY, Mark EYSKENS, Bedenkingen bij de nieuwe financieringsvoorstellen voor gewesten en gemeenschappen. (uitgeput)
 48. Vic VAN ROMPUY, Overheidstekort, overheidsschuld en economische welvaart. Toepassing op België 1947-1988. (uitgeput)

- 1989 - 49. Lodewijk BERLAGE, België en de schulden van de Afrikaanse lage inkomenslanden. (uitgeput)
50. Jacques DREZE, Schuld en coöperatie in de mondiale economie. (uitgeput)
51. Paul DE GRAUWE, Milieuvriendelijke groei: utopie of werkelijkheid? (uitgeput)
- 1990 - 52. Paul VAN ROMPUY, Europese ankerpunten voor het Belgisch begrotingsbeleid. (uitgeput)
53. Louis BAECK, De jaren '90: een Europees decennium. (uitgeput)
54. Paul DE GRAUWE, Stef PROOST, Erik SCHOKKAERT, Denise VAN REGEMORTER, Het milieubeleid in Vlaanderen. Een economische visie. (uitgeput)
55. Paul DE GRAUWE, Wim VANHAVERBEKE, Competitiviteit, oliecrisis en loonindexering. (uitgeput)
56. Wim MOESEN, Begrotingen, beleid en beheer. Over de besparingsvoorstellen, wat ze zijn en wat ze niet zijn. (uitgeput)
- 1991 - 57. D. HEREMANS, M. DE BROECK, Overheidsschuld en financiële markten in de branding. (uitgeput)
58. Louis BAECK, Bruno VAN ROMPUY, Golfoorlog: geopolitiek, petroleum en islam. (uitgeput)
59. Paul DE GRAUWE, Koen STRAETMANS, Het programma-akkoord in de petroleumsector. Een ondoelmatig systeem van prijzencontrole. (uitgeput)
60. Paul DE GRAUWE, Denkoefeningen over de regionalisering van de Belgische overheidsschuld. (uitgeput)
- 1992 - 61. Paul DE GRAUWE, Over Franse kolonisatie en Belgische verankering.
62. Stef PROOST, Beleidsvoorstellen voor de broeikasproblematiek.
63. André DECOSTER, Stef PROOST, Erik SCHOKKAERT, Hervorming van indirecte belastingen: winnaars en verliezers.
64. Paul VAN ROMPUY, Kritische bedenkingen bij de regionalisering van de overheidsschuld.
65. Paul DE GRAUWE, Wat doet de nationale bank met ons geld?
- 1993 - 66. Patrick VAN CAYSEELE, Waarom wij? Of de economische onderbouw van een verankeringsbeleid.
67. Paul DE GRAUWE, Bart VAN DER HERTEN, De legitimering van overheidsmonopolies in het spoorwegvervoer en in de telecommunicatie. Een historische analyse.
68. Paul VAN ROMPUY, Valentijn BILSEN, Regionalisering van de sociale zekerheid.
69. Lodewijk BERLAGE, Wim LAGAE, Afrika, de verwaarloosde debiteur.
70. Mark DE BROECK, Dirk HEREMANS, Vraagtekens bij de overheidsschuld in een federaal België.
71. Wim MOESEN, Paul VAN ROMPUY, De kleine kanten van de grote staatshervorming.
72. Frans SPINNEWYN, De hervorming van de sociale zekerheid micro-economisch belicht.

73. Paul DE GRAUWE, De sterke frank en de staatsschuld.
74. Filip ABRAHAM, Internationale concurrentie en werkgelegenheid. Hoe arbeidsvriendelijk is ons loonbeleid?
- 1994 - 75. Paul DE GRAUWE, Werktijdverkorting en tewerkstelling.
76. Wim VANHAVERBEKE, Het ruimtelijk structuurplan Vlaanderen: een beleidsinstrument voor economische ontwikkeling.
77. Stefan DERCON, Voedselzekerheid: naar een sociale zekerheid voor de allerarmsten.
78. Paul DE GRAUWE, De EMU zonder België?
- 1995 - 79. Paul DE GRAUWE, Alternatieve financiering van de sociale zekerheid en de arbeidskost.
80. S. PROOST, C. VINCKIER, I. MAYERES, B. NEMERY, Ozon – eerst denken dan doen.
81. Paul VAN ROMPUY, Sparen, investeren en de overheidsfinanciën in België.
- 1996 - 82. D. HEREMANS, P. VAN CAYSEELE, Concentratie en concurrentie in de Belgische financiële sector.
83. Erik BUYST, Ivo MAES, De impact van veertig jaar centrum voor economische studiën.
84. Paul DE GRAUWE, Het tewerkstellingsbeleid: selectiviteit of universaliteit?
85. Stef PROOST, Bruno DE BORGER, De transportsector in het jaar 2005.
86. Erik SCHOKKAERT, Frans SPINNEWYN, Sociale verzekering en bestaansonzekerheid: een offensieve strategie.
87. Filip ABRAHAM, Paul VAN ROMPUY, Het concurrentievermogen van de Belgische economie in micro- en macro-economisch perspectief.
- 1997 - 88. Filip ABRAHAM, Joeri VAN ROMPUY, Loonbeleid in de Europese Monetaire Unie.
89. Wim MOESEN, Laurens CHERCHYE, De macro-economische performantie van landen. Mening en metingen.
- 1998 - 90. Koen ALGOED, De overgang van een omslagstelsel naar een kapitalisatiestelsel: een Belgische case studie.
91. Johan EYCKMANS, Stef PROOST, Klimaatonderhandelingen in Rio en Kyoto: een succesverhaal of een maat voor niets?
92. Jozef KONINGS, Peter VAN MALDEGEM, Loonkosten en de vraag naar laaggeschoolde, geschoolde en hooggeschoolde arbeid in Belgische ondernemingen.
93. Louis BAECK, De Aziatische crisis: perspectivering en nabeschouwing.
- 1999 - 94. Louis BAECK, Financiële mondialisering met speculatieve uitschieters.
- 2000 - 95. Paul DE GRAUWE, Euro-dollarwisselkoers en de fundamentals.
96. Erwin BASTIAENS, Erik BUYST, Dirk HEREMANS en Christiaan PHILIPSEN, Knelpunten in de financiële dynamiek van de staatshervorming.
97. Wim MOESEN, Maatschappelijk kapitaal en economische performantie.

98. Patrick VAN CAYSEELE en Hans DEGRYSE, De nieuwe economie en bancaire marktstructuren.
99. André DECOSTER, Guy VAN CAMP, De hervorming van de personenbelasting: Lessen uit de hervormingen 1988-1993.
- 2001 - 100. Paul VAN ROMPUY, De Europese welvaartsstaat ter discussie.
101. Jozef KONINGS, Loonkosten en relocatie van Belgische bedrijven.
- 2003 - 102. Paul DE GRAUWE, De toekomst van de industrie in België.
- 2004 - 103. Wim MOESEN, Instelling, ligging en economische welvaart.
- 104. Louis BAECK, Het globaliseringsdebat in China en in de Islamwereld
- 105. Lode BERLAGE, Mobiliteit over de grenzen heen. Een economische analyse van internationale migratie.
106. Inge MAYERES, Stef PROOST, Een beter prijsbeleid voor de Belgische transportsector in 15 stellingen.
- 2005 107. Jan COLPAERT, Luc LAUWERS, Tom VAN PUYENBROECK, Niet-representatieve democratie? Kanttekeningen bij het gemeentelijk kiesstelsel.